

Research Paper

Dialectic of Democracy and State Building in Iran's Constitutional Era

Saeed Haji Naser¹ * Ali Mohammadi Masiri²

1. Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran

2. Ph.D. Student, Political Science - Political Sociology, University of Tehran, Tehran, Iran

DOI: [10.22034/ipsa.2023.491](https://doi.org/10.22034/ipsa.2023.491)

Receive Date: 02 June 2023

Revise Date: 15 August 2023

Accept Date: 06 September 2023

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract

Introduction

When Iranians' perception of political authority underwent transformation at the end of the 19th century, after that Iranians looked at the establishment of stability and development from the perspective of a government based on law. Therefore, modern politics in Iran is made up of a continuous struggle between the ideal of freedom and the rule of law on the one hand and the demand for the establishment of order and development on the other hand. The result of the change of approach towards the legitimacy of political authority was the revolution of 1906. An event aimed at establishing an elected and accountable government that can guarantee political stability on the one hand and respect the rule of law on the other hand. Thus, the period of 1925-1906 is the beginning of the controversy of the idea of democracy and political stability in Iran. In fact, rethinking concepts such as democracy, the rights of the nation, the meaning of justice, the place of religion in society and politics, and the role of law, drew a new range for legal and political institutions that had an impact on the country's historical developments. Based on this, the axis of Iran's political and social developments in the Qajar era is known as the constitutional revolution. The constitutional revolution was the first and most serious protest that challenged the unequal power relations in Iran.

In the field of action and politics, the constitution did not achieve its goals and the new political institutions could not manage and control the different and sometimes conflicting interests and values within the society. As a result, the legitimacy of political power was interpreted and interpreted differently and even conflictingly from different and conflicting perspectives within the society. And thus, the competition and struggle over constitutionalism began. Based on this, the main discussion of the current research is based on the question why democracy and political stability are in a negative and conflicting relationship instead of harmony during the constitutional era? The hypothesis of the research is based on the idea that new political institutions (such as the constitution, parliament and parties) have the necessary efficiency to manage the conflict between the three perspectives of constitutionalists, the perspective of monarchists and the perspective of religion. And as a result, the conflict between the conflicting perspectives continued outside the institutional-legal frameworks and in the shadow of the lack of powerful

* Corresponding Author:

Ali Mohammadi Masiri, Ph.D.

E-mail: ali.mohamadi@ut.ac.ir

political institutions that have the ability to resolve the conflict and manage the conflict of interests and values between the conflicting perspectives. During this period, political instability ruled the country and became the basis for the reproduction of authoritarianism.

Methodology

In the current research, data collection in the form of documentary-library data, data description using the historical sociology method and data analysis using the theoretical framework of Thomas Nigel under the title "conflict of personal interests with non-personal interests" It has been done at the political level. The sociological study of phenomena and events in the past is important because social phenomena have ancient roots, and to understand today's issues, one must go to the historical causes of distant times. Based on this, the methodology of historical sociology is a science that examines trends, processes and methods of change in a society. The changes that determine the historical path in a society; How phenomena work in a society, how they change and how they are formulated and reproduced. Considering that the subject of the present research is a historical subject and quantitative analysis methods are less used in historical sociology research, therefore, qualitative method is used in this research. Actually, historical sociological method is based on qualitative research method.

Result and Discussion

The relationship between democracy and political stability during the constitutional period (11925-1906) was examined in the light of "Thomas Nigel's conflict of interest theory". Nigel's conflict of interest theory is based on the idea that there is always a fundamental conflict between the interests and values of individuals and diverse groups in society. Therefore, impartial and efficient institutions that manage, control, moderate and refine the bias of people from their own interests and values are necessary and necessary for the stability and stability of a political society. In fact, the main task of these institutions is to create a balance between personal and collective values and interests of people; therefore, as long as the balance between the personal perspective and the impersonal perspective is guaranteed through neutral institutions, a political system will have legitimacy and consequently stability. But when these institutions cannot establish a balance between the personal perspective of individuals and their collective perspective, the conflict and opposition of personal interests will continue in non-peaceful and violent ways. In this way, the political system will not be able to reproduce the political order and accordingly it will lose its legitimacy.

The claim of the present research, which is based on the data taken from the political and social history pages of Iran, is based on the opinion that there was a negative and paradoxical relationship between democracy and state building during the constitutional era, one of the most important reasons is the conflict of interests between interests and values in the form of conflicting perspectives (royal perspective, constitutionalist perspective, religious perspective) in the shadow of the absence of efficient and balancing political institutions. It has been for these interests and values. This means that the conflict of the bases of legitimacy in the establishment of the new political order was transferred to other political institutions in the form of different and conflicting perspectives, and their ability to resolve the conflict to create balance and adjust and refine conflicting values and interests is lacking.

In fact, the main seed of the conflict of interest was sealed in the constitution. In such a way that the nobles and courtiers in favor of absolute monarchy were trying to reduce the power of the National Assembly by establishing and increasing the powers of the Senate and maintain their influence and power and have more power than the freedom seekers and constitutionalists. The clerics in favor of the constitution and public rights tried to

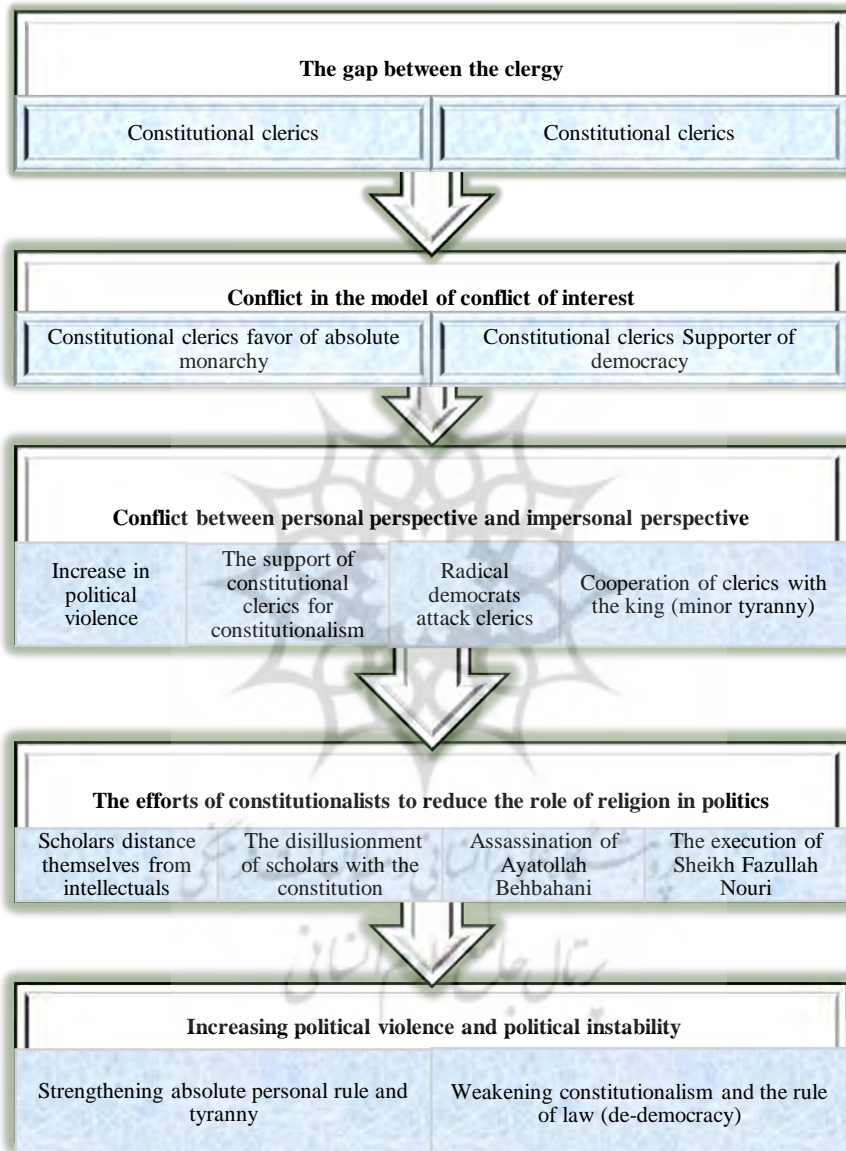
make the orders and rulings of religion the basis of government and governance. Intellectuals and freedom-seekers also sought to adapt the constitutions of European countries, especially France and Belgium, in order to provide the basis for the formulation of the nation's rights and fundamental freedoms, as well as the establishment of order and security. In this way, the united ranks of the constitutionalists, which was strong before the establishment of the constitutional system, broke apart due to the conflict of interests and fundamental differences.

The lack of democratic traditions during the constitutional era, the misunderstanding of the issue of law and freedom, extremism and the power of the traditional conservative class, in addition to the presence and influence of foreign powers whose interests are compatible with the personal interests of the ruling class. It was coordinated, it intensified the conflict of interests and spread this conflict to the institutions whose most important philosophy of existence was to resolve these conflicts and contradictions, and as a result, the political institutions suffered contradictions and functional conflicts. In such a way that political institutions such as the constitution, parliament and parties had become powerful tools for pursuing personal and even ideological interests of groups and individuals. Or that the king and foreign powers tried to eliminate these political institutions by using military threats.

At this stage, the government, as a party to the interests of the wealthy class, wanted to show that democracy cannot have a final solution by fomenting political instability by using the method of reproducing the conflict of interests and values. It also adds to political instability due to the lack of ability to resolve conflicts between perspectives. When the Iranian revolution in the constitutional era could not stop the decline of Iran and stop this process, some people came to the conclusion that democracy in its nature has no solution and cannot establish political stability by itself. This idea, which arose from the situation and requirements of the Iranian society at that time, caused the path of democracy to be assumed to be separate from political stability. In the meantime, intellectuals and political and social forces gave priority to security over freedom and accordingly demanded the establishment of order. Therefore, political stability was established at the cost of leaving the people out of the political arena by removing democratic institutions. Such political stability was illegitimate and fragile according to Thomas Nigels conflict of interest theory. The result of the power struggles in the post-constitutional revolution period created a new chapter in the political history of Iran in the field of creating concentration in the sources of power and in the field of increasing the quantity of political power and providing new tools for concentrating and exercising power. In fact, Reza Khan was able to convince important political and social groups that the priority of the country is not pluralism, but maintaining political order and stability is the priority. In this way, with the help of parliament, parties, groups and classes and supporting press, he was able to gain legal and national status. Basically, without such support from the forces that always acted passively, Reza Khan could not create a powerful and stable government.

The role of religion in the conflicting duality of absolute monarchy and the rule of law

Source: research findings

Conclusion

The obvious contradiction of the constitutional revolution was that although the political

institutions were established, the foundation of the society did not change. In fact, the rule of law, constitutional monarchy and even democracy were nominally achieved; But the competition and struggle over constitutionalism has just begun. In this way, the change in

the attitude of Iranians towards political authority created the expectation that by delegating political authority to elected institutions and making the decision-making process accountable to the people, a new political order based on democracy would be established, under the shadow of which a government would be established. Codified and democratic, it can respond to the country's security and territorial integrity needs and always follow the path of development; However, in the field of action and politics, the constitution did not achieve its goals, and the conflict of interests between the government in the form of the old system of absolute monarchy and democracy in the form of collective political institutions caused the new political institutions to become the arena and source of conflicts instead of being a tool for resolving conflicts. They produced more conflict and as a result chaos and political instability.

As a result, in this period, there has been a negative and paradoxical relationship between democracy and state building during the constitutional era, and one of the most important reasons for this is the conflict of interests between interests and values in the form of conflicting perspectives (royal perspective, The perspective of constitutionalism, religious perspective) has been in the shadow of the absence of efficient and balancing political institutions to these interests and values. This means that the conflict of the bases of legitimacy in the establishment of the new political order was transferred to other political institutions in the form of different and conflicting perspectives, and their ability to resolve the conflict is lacking in order to create a balance and adjust and refine conflicting values and interests. In reality, the requirements of the time and expediency in that period of Iran's history, confirmed the contradictory issue of political stability and democracy; in such a way that the way to establish democracy and political stability were assumed to be separate from each other; However, these two public goods were considered serious demands of the society. With the difference that the conditions of the society required that prioritization be considered temporarily between these two public demands, and political order was given priority over democracy.

Keywords: Democracy, Political Stability, Conflict of Interest, Constitutional Revolution, Political Entity.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

References

- Abadian, Hossein (2006 A). Iran from the collapse of the constitution to the third coup of Esfand, Tehran: Institute of Political Studies and Research.
- Abadian, Hossein (2011B). Constitutional Crisis in Iran, Tehran: Institute of Political Studies and Research.
- Abdi, Tawheed; Zulfiqari, Hossein (2013). "The relationship between the correct implementation of the law and political stability", Social Science Research Journal, No. 59.
- Abrahamian, Yervand (2012). Iran between two revolutions, from the constitution to the Islamic revolution, Tehran: Center Publications.
- Adamit, Fereydoun (1975). The First Parliament and the Freedom Crisis, Tehran: Beta Publication.
- Ajdani, Lotfollah (2004). Scholars and the Constitutional Revolution of Iran, Tehran: Akhtaran Publishing.
- Akhwan Kazemi, Bahram (1999). "Parties, Political Stability and Security", Strategic Studies Journal No. 4.
- Amini, Davud (2003). Clergy challenges with Reza Shah, Tehran: Sepas Publishing.
- Aqighi Bakshaishi (1979). One Hundred Years of Struggle of Progressive Clergy, Qom: Navid Islam Publication.
- Azimi, Fakhreddin (1993). Crisis of Democracy in Iran, translated by Abdolreza Hoshang Mahdavi and Bijan Nowzari, Tehran: Alborz Publication.
- Badie, Bertran (1997). political development, translator: Ahmad Naqibzadeh, Tehran, Qoms Publication.
- Bahar, Malek al-Shaara (1984). A brief history of political parties in Iran, Tehran: Amirkabir Publication.
- Bashirieh, Hossein (2001). Obstacles to Political Development in Iran, Tehran: Gam Now Publication.
- Bashirieh, Hossein (2006). "Transition to Democracy from the Perspective of Political Mobilization", Faculty of Law and Political Science Journal No. 71.
- Brook, Lotar and others (2015). Fragile States: Sociology of War and Conflict in the Modern World, translated by Ahmad Rashidi, Tehran: Amirkabir Publication.
- Brooker, Paul (2005). non-democratic regimes, translated by: Alireza Samii Esfahani, Tehran: Nash Kavir.
- Brooker, Paul (2014). No- democratic regimes: theory, government and politics,

New York: St. Martin's Press.

Brown, Edward (1997). Iran's Constitutional Revolution, translator: Mehri Qazvini, Tehran: Kavir Publication.

Burhan think tank (2019). history of constitutional assemblies; A look at the ups and downs of the National Council from the Constitution to the Islamic Revolution, Tehran: Didman Publishing.

Danesh, Youssef (2016). Iran's Democratic Struggle before the 1357 Revolution, translator: Behrouz Ahadei, Tehran: Information Publication.

Dolatabadi, Yahya (1992). Hayat Yahya, Volume 4, Tehran: Attar and Ferdous Publication.

Elgar, Hamed (1990). Religion and Government in Iran, Tehran: Tos Publications.

Esmati, Hamid and Hassanzadeh Gurji, Fereshte (2011). The Rights of the Nation in the Constitutional Law and the Islamic Republic of Iran, Tehran: Publishing Center of Islamic Revolution Documents.

Etehadiye, Mansoura (2003). "Political parties of the constitutional era published in the book of the Constitutional Revolution", translated by: Peyman Metin, Tehran: Tarikh Iran Publishing.

Etehadiye, Mansoureh (1982 A). emergence and transformation of constitutional political parties, Tehran: Gostareh Publishing.

Etehadiye, Mansoureh (1996 B). Majlis and Elections from the Constitution to the end of Qajar, Tehran: Tarikh Iran Publication.

Fallahzadeh, Hossein (2012). Reza Khan's book and the development of Iran, Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute.

Farastkhah, Maqsood (2001). "Two centuries of challenges of development and democracy in Iran", Journal of Political-Economic Information, No. 3.

Firhi, Davud (2020). The Concept of Law in Contemporary Iran, Tehran: Ney Publication.

Foran, Jan (1998). Fragile Resistance: The History of Iran's Social Developments from the Safavid Period to the Years After the Islamic Revolution, translator; Ahmad Tadin, Tehran: Rasa Cultural Services.

Francesco, Ronald E. (2015). Pathology of emerging states, translation: Deputy of Research and Science Production, Tehran: Faculty of Information Publication.

Hajarian, Saeed (2019). Shah in Prison Chess Issues of Democracy and Development in Iran, Tehran: Contemporary View.

Haywood, Andre (2016). key concepts in political science, translator: Hassan

- Saeed Kolahi and Abbas Kardan, Tehran: Scientific and Cultural Publishing.
- Homayun Katoozian, Mohammad Ali (1993). "Democracy, Dictatorship, Nation's Responsibility", Political-Economic Information Journal, No. 67.
- Huntington, s (1968). political Order in Changing Societies, New Haven: yale University Press.
- Huntington, Samuel (1991). Political order in societies undergoing transformation, translator: Mohsen Salasi, Tehran, Alam publication.
- Jafari Nadushtan, Ali Akbar and Zarei Mahmoudabadi, Hassan (2003). Multiple Revisions in the Constitutional Constitution, Tehran: Islamic Revolution Publication.
- Kasravi, Ahmad (1955 A). Constitutionalism is the best form of government and the last result of the human race, Tehran: Bina Publishing.
- Kasravi, Ahmad (1984 B). Constitutional History of Iran, Tehran: Amir Kabir Publication.
- Kasravi, Ahmed (1999 c). History of eighteen years of Azerbaijan, Tehran: Amirkabir Publication.
- Kazemi, Zahra (2011). "Mohammed Ali Shah's Approach and Confrontation with the First Majlis", Payam Baharestan, No. 14.
- Kermani, Ahmad Majid al-Islam (2018). History of Majlis Decline: A Chapter of Iran's Constitutional Revolution, Tehran: Ashian Publishing House.
- Kermani, Mirza Aga Khan (2016). One Hundred Addresses, by Mohammad Jaafar Mahjoub, Tehran: Cheshme Publication.
- Khajeh Sarvi, Gholamreza (2002). "Political Competition and Political Stability at the Top of Constitutionalism", Journal of Epistemological Studies in Islamic University, No. 4.
- Khaksar, Abbas (1973). Reflections on Iran's Constitutional Revolution, Tehran: Aghah Publication.
- Kreisberg, Louis and Dighton, Bruce W. (2018). From Violence to Democracy, translator: Asgar Kahramanpour, Tehran: Juyandeh Publication.
- Lucin Pai and others (2001). crises and sequences in political development, translator: Gholamreza Khawaje Sarvi, Strategic Studies Research Institute Publication.
- Malek-zadeh, Mehdi (1984). Iran's constitutional history, first volume, Tehran: Scientific publication.
- Malek-zadeh, Mehdi (1992). History of Iran's Constitutional Revolution, Tehran:

Scientific Publication.

Mazinani, Mohammad Sadegh (2010). distinctions between religious constitutionalists and the Western movement, Qom: Bostan Kitab Publishing.

Melai Tovani, Alireza (2002). Constitutionalism and the Republic of the Roots of the Anarchy of the Democratic Order in Iran, Tehran: Gostareh Publications.

Miro Shnikoff, L. (1965). Iran in the First World War, translator: Ali Dakhanyati, Tehran: Amir Kabir Publications.

Nagel, T (1979). The possibility of altruism, Published by Princeton University Press.

Nagel, T (1987). Moral Conflict and Political Legitimacy, Philosophy & Public Affairs

Nagel, T (2002). Concealment and exposure and other essays, oxford university press.

Nagel, Thomas (1995). Equality and Partiality, Oxford University Press.

Naini, Mohammad Hasan (1981). Tanbieh al-Uma and Tanzia al-Molla, Tehran: Sahami Company.

Najd Najafian, Mohammad Amin (2016). National Parliament, Political Positions of the First Assembly, Tehran: Alam Publishing House.

Nigel, Tamas (2020). partiality and equality, translated by: Javad Heydari, Tehran: Farhang Now Publishing House.

Nowrozi, Noor Mohammad and others (2003). The Challenge of Legitimacy and Reconstruction of the Political Order in the Middle East, Tehran: Noor-Sazan Institute of Thought Studies.

Nowzari, Ezzatullah (2001). History of Political Parties in Iran, Shiraz: Navid Publishing.

Panahi, Mohammad Adel (2004). "Income on Political Instability", Strategy Magazine, No. 31.

Pavlovich and; and others (1978). three essays about the constitutional revolution, translator: Mohammad Baqer Hoshyar, Tehran: Pocket Joint Stock Company - with the cooperation of Amir Kabir.

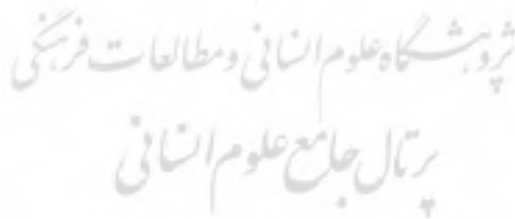
Qaiseri, Ali (2004). "Debate on democracy in Iran", Irannameh magazine, number 84.

Qaiseri, Ali and Nasr, Vali (2022). Democracy in Iran, Tehran: Farhang Javid Publication.

Qaragzlou, Mohammad (2008). Thoughts of Political Democracy, Tehran: Negah Publication.

- Qavam, Abdul Ali (2003). Political Science, Basics of Political Science, Tehran: Samit Publication.
- Qiyasi, Fatemeh (2015). From Adalat-Khane to House of consultation, Tehran: Loh Fekar Publishing.
- Rizvani, Mohammad Ismail (1973). Iran's Constitutional Revolution, Tehran: Franklin Publication.
- Saree-ul-Qalam, Mahmoud (1999). "Political Development and Political Stability", Journal of Political and Economic Information, No. 145-146.
- Schmitt, Carl (1996). The Concept of the political, Chicago: university of Chicago press.
- Stephan E. Nikolov (2022). Political Systems and Conflict Management, Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict, Vol, 3.
- Talebov, Abdur Rahim (1978). Freedom and Politics, Tehran: Sahar Publications. Vol. 16, No.3.
- Writers Group (2003). Constitutional Revolution, translator: Peyman Metin, Tehran: Amirkabir Publication.
- Yazdani, Sohrab (2004). Kasravi and Iranian Constitutional History, Tehran: Nei Publishing.

دیالکتیک دموکراسی و دولت‌سازی در عصر مشروطیت

سعید حاجی‌ناصری^۱ * علی محمدی مصیری^۲

۱. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری علوم سیاسی، جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/apidetails/F65408CAF6995486/7%

20.1001.1.1735790.1402.18.3.2.3

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۵/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۵

انقلاب مشروطه، تجدیدنظر جامعه (به‌عنوان مشروعیت‌دهنده) در مبانی مشروعیت رژیم استبدادی قاجار است؛ بحران مشروعیت در رژیم قاجار، تغییر را در قالب بازسازی نظم جدید الزامی کرد. از این منظر، انقلاب مشروطه، حرکتی بود برای بازتعریف نظم جدیدی که بتواند بر تعارضات بنیادین و دائمی وضعیت وجودی بشر و تناقض میان «نظم» و «آزادی»، به‌گونه‌ای مؤثر چیرگی یابد و از این‌راه، کالای «نظم» سیاسی باثبات و مشروع را برای استمرار زیست اجتماعی سیاسی مسالمت‌آمیز، به‌دور از وحشت عمومی و اقدامات خشونت‌آمیز، تضمین کند. با این وجود، مشروطیت، خود قربانی این تضاد بنیادین شد و هرگز نتوانست میان نظم و آزادی، توازن و تعادلی نهادین برقرار کند. بر این اساس، پژوهش حاضر، درصدد بررسی این پرسش بنیادین است که «چرا در دوران مشروطیت، دموکراسی و دولت‌سازی با یکدیگر رابطه‌ای دیالکتیکی و متناقض داشته‌اند؟» فرضیه پژوهش این است که «نهادهای سیاسی جدید (مانند قانون اساسی، مجلس و احزاب) از کارآمدی لازم برای مدیریت منازعه میان سه چشم‌انداز مشروطه‌خواهان، چشم‌انداز سلطنت‌طلبان، و چشم‌انداز شریعت‌طلبان برخوردار نبوده است و به تبع آن، منازعه میان چشم‌اندازهای متعارض در خارج از چارچوب‌های نهادی قانونی ادامه یافت و در سایه فقدان نهادهای سیاسی قدرتمند که از قابلیت حل منازعه و مدیریت تعارض منافع و ارزش‌ها میان چشم‌اندازهای متعارض برخوردار باشند، بی‌ثباتی سیاسی در این دوران بر کشور حاکم و زمینه‌ساز بازتولید اقتدارگرایی شد». در پژوهش حاضر، داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای-اسنادی گردآوری، با استفاده از روش جامعه‌شناسی تاریخی، توصیف و با بهره‌گیری از «نظریه تعارض منافع و ارزش‌ها» تحلیل شده است.

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

دموکراسی، ثبات سیاسی، تعارض منافع، انقلاب مشروطیت، نهاد سیاسی

* نویسنده مسئول:

علی محمدی مصیری

پست الکترونیک: ali.mohamadi@ut.ac.ir

مقدمه

پس از قرن‌ها سلطه حکومت خودکامه در ایران، با تأثیرپذیری از متغیرهای داخلی و خارجی، نهضتی از اتحاد میان روحانیون و روشنفکران در ایران ظهور یافت که پیامش، گذر از ساخت استبدادی قدرت موجود و امید به ایجاد ساخت سیاسی قدرت جدید برای به رسمیت شناختن جامعه به مثابه ملتی دارای حقوق و تکلیف، و آرمانش، گسترش قانون‌خواهی و عدالت‌خواهی بود. این نهضت مردمی در قالب نظم سیاسی مشروطه علیه نظام استبدادی قاجار به بار نشست. در جریان نهضت ملی مشروطه، برای نخستین بار، حقوق واقعی مردم در برابر نظم استبدادی گذشته، در چارچوب قانون اساسی و متمم آن بازتعریف شد و در جامعه‌ای که تسلیم بی‌چون‌وچرا و اطاعت محض از سلطان و اراده شخصی وی، اصل برتر و مبنای نظم سیاسی و اجتماعی بود، روابط نابرابر قدرت و حاکمیت، تفسیر تازه‌ای یافت و همچنین، حقوق مسلم مردم در مقابل فرمانروایان مطالبه شد و این نهضت بر آن بود تا حقوق جامعه را در پرتو ساخت سیاسی نوین، تحقق بخشد.

بحران‌های داخلی، ورود نخستین نشانه‌های تجدد مانند ماشین چاپ، تلگراف، تلفن، برق، و... و ایجاد مؤسسات آموزشی نوین، هرچند در مقیاسی محدود، تقاضا را برای اصلاحات بیشتر، به‌ویژه در عرصه سیاسی، برانگیخت. دیدگاه‌های انتقادی در مورد حکومت مطلقه قاجار و طرفداری از آزادی و حکومت قانون در شماری از روزنامه‌ها و نشریات چاپ خارج، پخش و منتشر شده و به‌طور قاجاق وارد کشور می‌شد. در داخل کشور نیز خبرنگارهای شبانه یا شب‌نامه، نقش مشابهی را ایفا می‌کردند. انجمن‌های گوناگون با هدف ایجاد تحول برپا شد و این درحالی بود که آگاهی ملی روبه‌رشد، افکار و اذهان شمار فزاینده‌ای از شهرنشینان را به خود جلب می‌کرد (عظیمی، ۱۳۷۲، ۱۰-۹). منظومه گفتاری ایرانیان، پس از رویارویی با تمدن غرب، دچار دگردیسی شد. واژگانی چون وطن، ملت، انقلاب، مشروطه، آزادی، استقلال، توسعه، دموکراسی، و... مفاهیم نوینی بودند که چالش‌هایی را در دستگاه نظری و فکری ایرانیان برانگیختند (حجاریان، ۱۳۹۸، ۹)؛ از این رو، برداشت ایرانیان از اقتدار سیاسی در پایان قرن نوزدهم دچار تحول شد. از آن پس، ایرانیان استقرار ثبات و توسعه را از منظر حکومتی، متکی به قانون می‌نگریستند؛ از این رو، سیاست مدرن در ایران، ساخته و پرداخته مبارزه پیوسته و همیشگی میان آرمان آزادی و حکومت قانون از یک سو و مطالبه استقرار نظم و توسعه، از سوی دیگر است. حاصل تغییر رویکرد در مورد مشروعیت

اقتدار سیاسی، انقلاب ۱۲۸۵ بود؛ رخدادی که هدفش، استقرار دولتی منتخب و پاسخ‌گو بود که بتواند از یک‌سو، ثبات سیاسی را تضمین کند و از سوی دیگر، به حکومت قانون احترام بگذارد.

تعارض منافع میان ملت و دولت (شاه) زمانی پررنگ‌تر شد که دولت، منافع ملت را نادیده گرفته و سرزمینشان مورد تعرض بیگانه قرار گرفته، منابع ملی در راستای منافع شخصی فروخته شد و مذهب و موجودیتشان به‌عنوان یک ملت، در معرض خطر نابودی قرار گرفته بود (براون، ۱۳۷۶، ۱۸). به این ترتیب، دوره ۱۳۰۴-۱۲۸۵، سرآغاز مجادله اندیشه دموکراسی و ثبات سیاسی در ایران است. در واقع، بازاندیشی درباره مفاهیمی چون دموکراسی، حقوق ملت، معنای عدالت، جایگاه دین در جامعه و سیاست و نقش قانون، محدوده جدیدی را برای نهادهای حقوقی و سیاسی ای ترسیم کرد که بر تحولات تاریخی کشور تأثیرگذار بودند. بر این اساس، انقلاب مشروطه، محور تحولات سیاسی و اجتماعی ایران در عصر قاجار به‌شمار می‌آید؛ رخدادی که نخستین و جدی‌ترین اعتراضی بود که روابط نابرابر قدرت را در ایران به چالش کشید.

در عرصه عمل و صحنه سیاست، مشروطه به اهداف خود نرسید و نهادهای سیاسی جدید نتوانستند منافع و ارزش‌های متفاوت و گاه متعارض درون جامعه را مدیریت و کنترل کنند؛ در نتیجه، مشروعیت قدرت سیاسی، از منظر و چشم‌اندازهای متفاوت و متعارض درون جامعه به‌گونه‌ای متفاوت و حتی متعارض تعبیر و تفسیر می‌شد و این‌گونه بود که رقابت و مبارزه بر سر مشروطیت تازه آغاز شد. بر این اساس، مسئله اصلی پژوهش حاضر، این است که «چرا در دوران مشروطیت، دموکراسی و دولت‌سازی، با یکدیگر رابطه‌ای دیالکتیک و متناقض داشته‌اند؟» فرضیه پژوهش این است که «نهادهای سیاسی جدید (مانند قانون اساسی، مجلس، و احزاب) از کارآمدی لازم برای مدیریت منازعه میان سه چشم‌انداز مشروطه‌خواهان، چشم‌انداز سلطنت‌طلبان، و چشم‌انداز شریعت‌طلبان برخوردار نبوده است و به تبع آن، منازعه میان چشم‌اندازهای متعارض در خارج از چارچوب‌های نهادی قانونی ادامه یافت و در سایه فقدان نهادهای سیاسی قدرتمندی که از قابلیت حل منازعه و مدیریت تعارض منافع و ارزش‌ها میان چشم‌اندازهای متعارض برخوردار باشند، بی‌ثباتی سیاسی بر کشور حاکم و زمینه‌ساز بازتولید اقتدارگرایی شد».

۱. چارچوب نظری پژوهش

تامس نیگل^۱ در کتاب «برابری و جانبداری» (۱۳۹۹)، ریشه اصلی بی‌ثباتی سیاسی را تضاد و تعارض میان منافع و ارزش‌های متفاوت و گوناگون افراد و منافع و ارزش‌های غیرشخصی آن‌ها می‌داند. وی تأکید می‌کند که نظم سیاسی نزد شهروندان، زمانی از مشروعیت برخوردار است که قادر باشد تعادل و توازن نسبی میان چشم‌اندازهای شخصی افراد و چشم‌اندازهای غیرشخصی آنان برقرار کند. نیگل پرسش بنیادین خود را در نظریه سیاسی این‌گونه مطرح می‌کند: شهروندانی که منافع و ارزش‌های متفاوت و متناقض، آن‌ها را به‌سوی منازعه بالقوه می‌کشاند، چگونه می‌توانند به‌صورت جمعی و مسالمت‌آمیز زندگی کنند؟ براین‌اساس، ریشه منازعه و تعارض بر دو چیز استوار است: منافع و ارزش‌ها (نیگل، ۱۳۹۹، ۳۵). درگیری سیاسی بر سر این منافع و ارزش‌ها، هسته اصلی هر نظام سیاسی‌ای است. درگیری‌های سیاسی بین شهروندان، گروه‌های اجتماعی، نمایندگان سیاسی، و احزاب سیاسی همواره وجود دارد. درواقع، چنین گروه‌ها و نیروهایی، حامل باورها، ایده‌ها و ارزش‌های متضادی هستند (استفان^۲، ۲۰۲۲، ۳۸۴-۳۸۰).

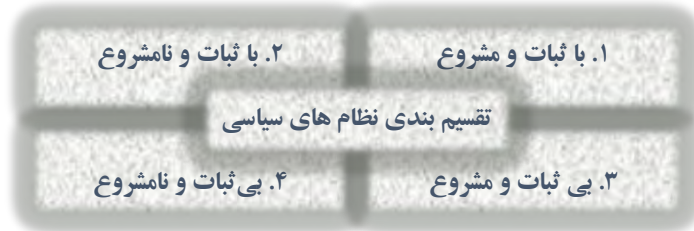
نیگل برای رویارویی با تعارضات درون جامعه، دو نوع سیاست‌ورزی را مطرح می‌کند؛ نخست، سیاست برابری طلبانه که معطوف به کاهش درد و رنج انسان است و مدافعان آن میان ارزش‌ها و منافع گوناگون بی‌طرف هستند؛ دوم، سیاست جانبدارانه و خودخواهانه که معطوف به افزایش قدرت برای تأمین منافع شخصی یا گروهی است (نیگل، ۲۰۰۲، ۹۰-۷۵). به‌نظر نیگل، چنانچه یک نظام سیاسی بتواند میان چشم‌انداز غیرشخصی با کارکرد آرمانی (به‌رسمیت شناختن ارزش‌ها) و چشم‌اندازهای شخصی با کارکرد اقماعی (کارآمدی و کسب سود) رابطه مثبت و متوازی برقرار کند، قادر خواهد بود نظم و ثبات سیاسی خود را به‌گونه‌ای مشروع حفظ کند. درواقع، نظریه سیاسی تامس نیگل، در پی تلفیق و ترکیب دوگانگی چشم‌اندازها و به‌تبع آن، کسب مؤلفه مهم مشروعیت سیاسی است (نیگل، ۱۳۹۹، ۸۷)؛ بنابراین، نظام‌های سیاسی را به چهار دسته (شکل شماره ۱) تقسیم می‌کند.

1. Thomas Nagel

2. Stephan

شکل شماره (۱). تقسیم‌بندی نظام‌های سیاسی از دیدگاه تامس نیگل

منبع: نیگل، ۱۳۹۹، ۵۸

در واقع، بر مبنای نظریه سیاسی تامس نیگل، نحوه رویارویی دولت‌ها با اصل تعارض ارزش‌ها و منافع می‌تواند بر ثبات سیاسی مشروع یا برعکس، ثبات سیاسی نامشروع تأثیر بگذارد و به تبع آن، مشروعیت سیاسی یا بحران مشروعیت دولت‌ها از همین اصل پیروی می‌کند؛ تاجایی که می‌توان فلسفه وجودی دولت‌ها را به اصل اساسی «تضاد و منازعه میان ارزش‌ها و منافع» مرتبط دانست و چگونگی مدیریت این تعارضات، دقیقاً همان چیزی است که ضرورت وجودی نظم سیاسی و استمرار یا فروپاشی آن را توجیه می‌کند.

بنابراین، نظامی مشروع خواهد بود که دو اصل عام بی‌طرفی و جانبداری معقول را به‌گونه‌ای با هم جمع کند که اولاً بی‌طرفی، فارغ از فاعل، نادیده گرفته نشده باشد؛ ثانیاً، جانبداری معقول او یا ادله وابسته به فاعل، منطبق بر بی‌طرفی باشد (نیگل، ۱۳۹۹، ۶۳-۶۱). الزام بی‌طرفی می‌تواند شکل‌های گوناگونی داشته باشد، اما معمولاً شامل رفتار یکسان با همه، در برخی موارد می‌شود؛ برای همه آن‌ها حقوق یکسانی قائل می‌شود، یا خیر یا رفاه آن‌ها یا جنبه‌ای از آن را در تعیین اینکه چه چیزی مطلوب است، یکسان به‌شمار می‌آورد. از آنجاکه انگیزه‌های شخصی و بی‌طرفی می‌توانند با هم در تضاد باشند، لازم است که نظریه‌ای اخلاقی برای چگونگی حل این تعارضات مطرح شود. تضاد بین بی‌طرفی و دیدگاه شخصی یا گروهی، زمانی تشدید می‌شود که در سطح قدرت سیاسی مطرح شود؛ زیرا، سیاست، موقعیتی است که همه گروه‌ها و نیروهای مدعی، در حال رقابت برای به‌دست آوردن تمام یا بخشی از قدرت سیاسی هستند. در این وضعیت، تنها نهادهایی که ما طرفدار آن‌ها هستیم و به رسمیت می‌شناسیم، می‌توانند این تعارضات را تعدیل کنند (نیگل، ۱۹۸۷، ۲۳۰-۲۱۵). به این ترتیب، فقدان نهادهای سیاسی کارآمد، عامل اصلی شخصی شدن قدرت و برتری قدرت و اقتدار شخصی است که با منافع جمعی در تعارض بوده (نادیده انگاشتن حقوق سیاسی رقیبان و

محروم کردن آنان از فرصت‌ها) و به تبع آن، پایه این سلطه و قدرت شخصی بر مناسبات فردی مانند روابط حاکم با همدستان، پیروان، حامیان، و رقبای خود استوار می‌شود و چنین نظامی، ذاتاً اقتدارگراست (بروکر^۱، ۲۰۱۴، ۷۰).

از این رو، نظم سیاسی نهادین، دارای اعتبار، و ارزشمندی برای مدیریت و کنترل منازعات سیاسی و به تبع آن، پیشگیری از آشوب‌های سیاسی و آنومی اجتماعی و همچنین، تطبیق دادن منافع نظام سیاسی با منافع عموم ملت لازم است که موجب پایایی سامان سیاسی و مانایی حکومت‌ها می‌شود (برتران بدیع، ۱۳۷۶، ۸۲). در واقع، نهادهای سیاسی و اجتماعی، بخش مهمی از جعبه سیاه تعارضات سیاسی را تشکیل می‌دهند و فضای اسرارآمیزی را به وجود می‌آورند که در آن، نیروهای سیاسی با ارزش‌ها و منافع گوناگون می‌توانند منافع خود را به گونه‌ای مشروع و صلح‌آمیز پیگیری کرده و نیز به شکل ابزارهایی برای ایجاد سازگاری میان منافع متعارض^۲ و ارزش‌های متفاوت به کار روند (قوام، ۱۳۹۲، ۲۷۲). انتقال منازعه به ترتیبات نهادی، با خشونت کمتری همراه است؛ به ویژه زمانی که چنین ترتیباتی، رقابت را به جای جنگ و منازعه نهادینه کنند (استفان^۳، ۲۰۲۲، ۳۸۴-۳۸۰).

نهادها برای یک جامعه در حال گذر، به این سبب که ابزارهایی برای حل مشکلات فراهم می‌کنند، دارای اهمیت اساسی‌اند و بدون وجود نهادی‌های جمعی و قانونی، تعداد انگشت‌شماری از دولت‌های باثبات وجود خواهد داشت (فرانچسکو، ۱۳۹۴، ۲۶۰). تجربه تاریخی نشان می‌دهد که شکل‌گیری نهادهای سیاسی انعطاف‌پذیر می‌تواند درگاه ورود مستمری برای مشارکت سیاسی نمایندگان گروه‌های مختلف فعال در ساخت سیاسی جامعه باشند و چارچوبی نهادی را ایجاد کنند بدون آنکه فعالیت پیوسته این گروه‌ها و اشتراک سیاسی آن‌ها، لزوماً سبب بحران سیاسی یا بحران نظم شود. چنانچه نهادهای سیاسی امکان اشتراک سیاسی را فراهم کنند، شهروندان در قالب این نهادها می‌توانند پیام‌زنند که اعتراضات و خواسته‌های خود را به گونه‌ای نهادین و مشروع بیان کنند، و همان‌گونه که وربا و هانتینگتون اشاره کرده‌اند، چنین نهادهایی، افزون بر کارآمدی، باید از مشروعیت، مقبولیت، اعتبار، و ارزش واقعی نزد مردم برخوردار باشند (لوسین پای و دیگران، ۱۳۸۰، ۲۸۸). بر این مبنا، به نظر

1. Brooker
2. Conflicting interests
3. Stephan

تامس نیگل، برای ایجاد توازن نسبی میان منافع و ارزش‌های متضاد، نیاز به ساختار نهادی مشروعی داریم که موجب تفکیک ضروری انگیزه‌ها می‌شود و از این طریق به هر کسی اجازه می‌دهد که در حوزه عمومی، برابری طلب و در حوزه خصوصی، جانبدار باشد (نیگل، ۱۹۹۵، ۲۰۷).

جامعه‌ای با نهادهای سیاسی ضعیف، امکان مهار هوس‌های فردی و محلی افراطی را ندارد. جامعه فاقد نهادهای سیاسی قوی، فاقد ابزار تعیین و تحقق منافع عامه است. ظرفیت ایجاد نهادهای سیاسی، همان ظرفیت ایجاد منافع عمومی است (هانتینگتون، ۱۹۶۸، ۲۴)؛ بنابراین، اگر از طریق نظریه اخلاقی و طرح نهادی نتوانیم دغدغه بی‌طرفانه بودن در مورد هر فرد را با این نظر سازگار کنیم که چگونه هر فردی می‌تواند آن‌گونه که از او انتظار می‌رود، به‌گونه‌ای معقول زندگی کند، آن‌گاه نمی‌توانیم امید داشته باشیم که بتوانیم از مقبولیت عام نظم و نظام سیاسی دفاع کنیم (نیگل، ۱۹۹۵، ۱۰۹).

بنابراین، ایجاد «نظم مشروع»، راه‌حلی برای بیرون آمدن از بن‌بست تناقض بنیادین میان آزادی و اقتدار است. در واقع، نظم سیاسی مشروع، به‌منزله میثاقی است که روابط قدرت را با مقبولیت همراه کرده و بر مناسبات نابرابر قدرت، برچسب حقانیت زده است. بر این اساس، چنانچه نظمی پایدار پدید آید، نه تنها سایه شوم ترس و وحشت از فضای مناسبات انسانی زدوده خواهد شد، بلکه آزادی و مدنیت نیز در تعاملی پویا و سازنده، تعالی می‌یابند. البته بدیهی است که نظم پایدار و وحشت‌زدا، همان نظم مشروع است (نوروزی و دیگران، ۱۳۸۲، ۴۸-۴۷). دولت‌های شکننده، دستخوش خشونت هستند و اعمال خشونت، سبب شکنندگی دولت‌ها می‌شود. در این حالت، شکنندگی دولت، هم عامل و هم نتیجه به‌کارگیری خشونت نامشروع است. در واقع، ناتوانی دولت‌های شکننده در حفظ انحصار و اعمال خشونت و اجبار موردنظر و بر، امر بسیار مهمی است. این انحصار، پیوسته، تعقیب و به‌چالش کشیده می‌شود و در فرایند به‌چالش کشیده شدن و دفاع از این انحصار، روش‌های خشونت‌آمیزی به‌کار می‌روند. این خشونت، پیوسته مشروعیت دولت را تضعیف می‌کند. بازیگران هم‌ستیز در دولت‌های شکننده، در تحرکات مداوم خود، موجب تولید خشونت از خشونت می‌شوند. افزون‌بر این، بازیگران خارجی، پیوسته به کنش متقابل دولت و خشونت کمک کرده‌اند. در این‌گونه موارد، دولت به‌جای اینکه منبعی برای امنیت باشد، منبعی برای ناامنی است (بروکر، ۲۰۱۴، ۷۰). همچنین، نظم شکننده و نامشروع، تعادل و توازن میان اقتدار و آزادی را تغییر

داده و به همان میزان، موجب بازگشت ترس و هراس به درون اجتماع بشری می‌شود. در چنین وضعیتی، امکان فعال شدن شکاف‌های متراکم اجتماعی به‌صورت افقی و عمودی شدت می‌گیرد و در سایه فقدان یک نظم سیاسی بی‌طرف، ناهماهنگی میان منافع و ارزش‌ها، جامعه سیاسی را به سوی تناقض، منازعه، و بی‌ثباتی خواهد برد. در واقع، تعارضات میان منافع شخصی حاکم و نهادهای عرفی-قانونی غیرشخصی، از رهگذر گسترش منازعات سیاسی، موجب زوال و بحران مشروعیت سیاسی و به تبع آن، اختلال در نظم سیاسی در مقابل بحران‌ها و چالش‌های داخلی و خارجی می‌شود. نیگل، کمال مطلوب مدیریت تعارض میان چشم‌انداز شخصی و غیرشخصی را مجموعه‌ای از نهادهایی می‌داند که اشخاص درون آن‌ها بتوانند زندگی جمعی‌ای را سپری کنند که الزامات بی‌طرفی ناشی از چشم‌انداز غیرشخصی را برآورده کند، ولی در عین حال، این نهادها باید به‌گونه‌ای رفتار کنند که معقول باشد از افراد دارای انگیزه شخصی بخواهند که چنین زندگی جمعی‌ای را سپری کنند؛ بنابراین، هر نظریه سیاسی که سودای شایستگی اخلاقی را در سر می‌پروراند باید بکوشد، شکلی از زندگی نهادی را طراحی و توجیه کند که با نیروی واقعی ارزش‌های غیرشخصی، تطابق داشته باشد (نیگل، ۱۳۹۷، ۱۲۳)؛ بنابراین، «مشروعیت» و «نهادهای سیاسی»، دو مفهوم بنیادین برای حل تعارض منافع در نظریه نیگل هستند که می‌توان از آن با عنوان نظم سیاسی مشروع یاد کرد.

۲. پیشینه پژوهش

رابطه میان دموکراسی و دولت‌سازی از چشم‌اندازهای نظری و تاریخی گوناگونی بررسی شده است؛ به‌عنوان نمونه، غلامرضا خواجه‌سروی (۱۳۸۱)، در مقاله‌ای با عنوان «رقابت سیاسی و ثبات سیاسی در صدر مشروطیت»، بر این نظر است که رقابت سیاسی در دوره مشروطه نسبتی معکوس با ثبات سیاسی داشته و سبب تضعیف ثبات سیاسی شده است.

محمدعلی همایون کاتوزیان (۱۳۷۲)، در مقاله «دموکراسی، دیکتاتوری، مسئولیت ملت»، تجربه تاریخی حکومت استبدادی را مشکل جدی گذر به دموکراسی و تثبیت آن می‌داند.

لویس کریسبرگ و دیگران (۱۳۹۷)، در کتاب «از خشونت تا دموکراسی»، بر این موضوع تأکید داشته‌اند که تازمانی که طرف‌های منازعه با یکدیگر همکاری نکنند، شاهد خاتمه‌سازنده منازعه نخواهیم بود. طرف‌های منازعه برای پایان بخشیدن به اختلافات خود باید بر نیازهای

اساسی‌شان تأکید کنند نه بر موقعیت‌های خویش.

محمود سریع‌القلم (۱۳۸۷)، در مقاله «توسعه سیاسی و ثبات سیاسی»، تأکید می‌کند که تازمانی که فرهنگ ایلی، قومی و گروهی جای خود را به فرهنگ ملی ندهد، همچنان نمی‌توان امیدی به توسعه و ثبات سیاسی داشت.

توحید عبدی و حسین ذوالفقاری (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای با عنوان «رابطه اجرای صحیح قانون و ثبات سیاسی»، اجرای صحیح قانون در جامعه را موجب کاهش تبعیض و به تبع آن، ثبات سیاسی در کشور می‌دانند.

علی قیصری و ولی نصر (۱۴۰۱)، در کتاب «دموکراسی در ایران»، بر این نظر بوده‌اند که دموکراسی و دولت‌سازی از انقلاب مشروطه به این سو و حتی پس از انقلاب اسلامی در یک رابطه نوسانی قرار داشته‌اند.

سامونل هانتینگتون (۱۳۷۰)، در کتاب «سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی»، تأکید کرده‌اند که جوامعی که در رویارویی با نوسازی نتوانند نهادهای سیاسی خود را با شرایط جدید منطبق کنند، به بی‌ثباتی سیاسی دچار می‌شوند.

پل بروکر (۱۳۸۴)، در کتاب «رژیم‌های غیردموکراتیک»، رژیم‌های اقتدارگرا را که غالباً از طریق یک حزب دولتی ایجاد می‌شوند، مانع جدی تحکیم دموکراسی می‌داند.

بهرام اخوان کاظمی (۱۳۷۸)، در مقاله «احزاب، ثبات سیاسی و امنیت»، بر نقش احزاب در تداوم ثبات سیاسی دموکراسی‌های نهادینه‌شده تأکید می‌کند.

مقصود فراستخواه (۱۳۸۰)، در مقاله‌ای با عنوان «دو قرن چالش توسعه و دموکراسی در ایران»، تأکید می‌کند که همان‌گونه که برای استقرار و تثبیت دموکراسی، حداقلی از توسعه ضرورت دارد، برای توسعه نیز انبساط سیاسی تاحدودی لازم است؛ زیرا، توسعه به نهادهای قانونی، سازوکارهای شفاف و پاسخ‌گویی سیاسی نیاز دارد که دموکراسی سیاسی را ضروری می‌کند.

حسین بشیریه (۱۳۸۵)، در مقاله «گذار به دموکراسی از منظر بسیج سیاسی»، به وضعیت‌های گذار از منظر نظریه بسیج اشاره دارد. وی ضمن برشمردن عوامل تأثیرگذار بر وضعیت گذار به این موضوع می‌پردازد که چه عواملی باعث می‌شود که وضعیت گذار به دموکراسی ختم شود؛ از این رو، احتمال پیدایش یک رژیم دموکراتیک در دوره‌های گذار را ممکن می‌داند.

محمد قراگزلو (۱۳۸۷)، در کتاب «فکر دموکراسی سیاسی»، تأکید می‌کند که استقرار دموکراسی و اجرای آن در جامعه ایرانی، به‌عنوان یک جامعه در حال گذار با مشکلات و موانعی روبه‌رو است که باید پیش‌نیازهای آن مانند فکر دموکراسی سیاسی تولید شود تا بتواند به سلامت از دموکراسی سیاسی و توسعه سیاسی گذر کند.

محمد عادل پناهی (۱۳۸۳)، در مقاله «درآمدی بر بی‌ثباتی سیاسی»، دلیل بی‌ثباتی سیاسی را وجود عوامل بی‌ثبات‌کننده‌ای می‌داند که منجر به تغییر در رژیم، حکومت، ارزش‌ها، و... می‌شوند. گریز از تعارض و تضاد و رقابت نهادمند در سایه انبساط سیاسی در چارچوب‌های حقوقی، سیاسی، و فرهنگی، موجب ثبات سیاسی پویا می‌شود. در پیشینه مورد بررسی، درجه اهمیت «ثبات سیاسی و دموکراسی» مشخص شده است؛ با این وجود، هیچ پژوهشی دیده نشده است که به‌طور مستقل، رابطه دموکراسی سیاسی و ثبات سیاسی را بر مبنای الگوی «تعارض منافع» بررسی و تحلیل کرده باشد؛ از این رو، پژوهش حاضر، در نوع خود بدیع و نوآور به‌شمار می‌آید.

۳. روش پژوهش

در پژوهش حاضر، گردآوری داده‌ها به صورت اسنادی-کتابخانه‌ای (اسناد دست اول و دست دوم)، توصیف داده‌ها با استفاده از روش جامعه‌شناسی تاریخی و تحلیل داده‌ها با بهره‌گیری از نظریه سیاسی تامس نیگل با عنوان «تعارض چشم‌اندازها» در سطح سیاسی انجام شده است.

۴. نهادهای سیاسی دموکراتیک عرصه منازعه دولت و ملت

نهاد، مجموعه‌ای پایا و باثبات از ترتیباتی است که رفتار فردی یا گروهی را بر مبنای قوانین و رویه‌های ایجاد شده تنظیم می‌کند. نهادهای سیاسی، ویژگی رسمی و اغلب حقوقی دارند که معمولاً از قوانین آشکار، قابل اجرا، و رویه‌های تصمیم‌گیری استفاده می‌کنند. به همین دلیل، نهادهای سیاسی، قوانین بازی تعریف شده‌اند. از نمونه‌های نهادهای سیاسی می‌توان از قوانین اساسی، انتخابات، پارلمان‌ها، نظام‌های حزبی، و... نام برد؛ از این رو، نهادها بازیگران سیاسی، مستقل، و تأثیرگذاری هستند که به واقعیت‌های سیاسی در یک جامعه معنا می‌بخشند (هیوود، ۱۳۹۵، ۱۱۵). به این ترتیب، ریشه بی‌ثباتی سیاسی دوران مشروطه را می‌توان در تضادهای درون‌ساختی نظام مشروطه و ناسازگاری نهادهای آن یافت. این تعارضات، گاه به صورت کشمکش‌های فکری و عملی در چارچوب نهاد یا

در روابط درونی کارگزاران و بازیگران و نیروهای سیاسی در صحنه سیاست به‌نمایش درمی‌آید و گاه به‌صورت برجسته‌تر و چشمگیرتری در رویارویی و کشاکش بین دو یا چند نهاد سیاسی، نظیر قوه مقننه با قوه مجریه یا قوه مقننه با دربار و... ظهور می‌یافت (ملانی توانی، ۱۳۸۱، ۱۱۴). در میان طبقات مختلف، ممتازترین طبقه، اعیان یا خان‌ها بودند که خود، پدر، یا جدشان به یکی از مقامات دولتی و دیوانی می‌رسید. خان‌ها از هر حیث، خود را از رعیت جدا می‌دانستند و طبقات غیرممتاز را در حریم قدرت خود راه نمی‌دادند. به‌این ترتیب، گردن نهادن به قانونی که ارباب و رعیت را برابر بداند، در تعارض با منافع این طبقات قرار می‌گرفت (رضوانی، ۱۳۵۲، ۱۳۳). براین مبنا، قدرتمند بودن طبقه محافظه‌کار سنتی، به‌علاوه حضور و نفوذ قدرت‌های خارجی که منافعشان با منافع شخصی طبقه حاکم، سازگار و هماهنگ بود، تعارض منافع را تشدید و این تعارض را به درون نهادهایی گسترش می‌داد که مهم‌ترین فلسفه وجودی‌شان، رفع این تعارضات و تناقضات بود و به‌تبع آن، نهادهای سیاسی، دچار تناقض و تعارض کارکردی می‌شدند؛ به‌گونه‌ای که نهادهای سیاسی ای مانند قانون اساسی، مجلس، و احزاب به ابزار قدرتی برای پیگیری منافع شخصی و حتی عقیدتی گروه‌ها و افراد تبدیل شده بودند و مصالح ملی زیر سایه منافع شخصی و جناحی قرار می‌گرفت.

۵. قانون اساسی مشروطه؛ از حل منازعه تا تولید منازعه

قانون اساسی، به‌عنوان بالاترین مرجع قانون‌گذاری و مبین نوع حکومت و چگونگی تقسیم قدرت میان فرمانداران و فرمان‌برداران است. در کنار آن، حقوق ملت، مهم‌ترین مؤلفه حکومت‌های مردمی و مبتنی بر خواست مردم در قانون اساسی است (عصمتی و گرجی، ۱۳۸۹، ۱۳-۱۴). با اوج‌گیری نهضت مشروطه‌خواهی در ایران، شاه در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵، فرمان گشایش مجلس ملی را صادر کرد (آبراهامیان، ۱۳۹۱، ۷۸). یکی از مهم‌ترین کارهایی که در دستورکار مجلس قرار گرفت، تدوین نخستین قانون اساسی بود. با شروع بحث درباره تدوین قانون اساسی و تهیه نظام‌نامه آن، اختلاف میان طبقات مختلف به اوج خود رسید و تضاد منافع میان این طبقات در تدوین قانون اساسی، ظهور و بروز پیدا کرد. تضاد منافع میان سه قدرتی که در مجلس حضور داشتند به‌شرح زیر بود:

۱. طرفداران سلطنت مطلقه شاه: درباریان و اشراف تلاش می‌کردند با تأسیس و افزایش

اختیارات مجلس سنا، قدرت مجلس ملی را کم و دایره نفوذ و قدرت خود را حفظ کنند و نسبت به مشروطه خواهان، از قدرت بیشتری برخوردار باشند؛

۲. روحانیون: روحانیون طرفدار مشروطه و حقوق عامه سعی داشتند دستورات و احکام دین، مبنای حکومت و حکمرانی قرار گیرد؛

۳. روشنفکران و آزادی خواهان: درصدد اقتباس از قوانین اساسی کشورهای اروپایی، به ویژه فرانسه و بلژیک، بودند (عصمتی و گرجی، ۱۳۸۹، ۹۱-۹۰).

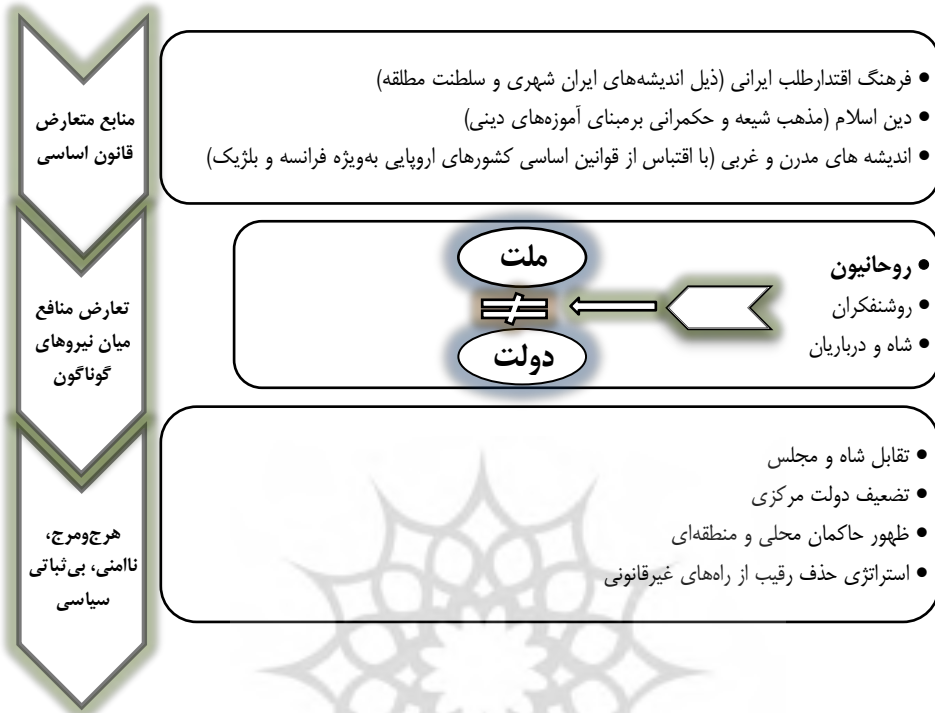
به این ترتیب، صف متحد مشروطه خواهان که تا پیش از استقرار نظام مشروطه مستحکم بود، در نتیجه تعارض منافع و اختلاف نظرهای بنیادین از هم گسست و تأثیرات آن بر رابطه پارادوکسی دموکراسی سیاسی و ثبات سیاسی دولت در تحولات بعدی بروز و ظهور یافت.

به هر حال، نظام نامه اساسی با همه کاستی ها و اختلاف نظرهای موجود، تدوین و در ۸ دی ماه ۱۲۸۵ به امضای مظفرالدین شاه و ولیعهدش، محمدعلی میرزا رسید. با وجود این، پس از به سلطنت رسیدن محمدعلی میرزا که مشروطه را محدودکننده اختیارات خود می دید، کاستی های قانون اساسی بیشتر مشخص شد (ندوشن و محمودآبادی، ۱۳۸۲، ۷۵-۷۴). پس از تصویب متمم قانون اساسی، شاه تا مدت ها زیر بار آن نمی رفت. این امر سبب بروز اعتراضات عمومی، به ویژه در آذربایجان و گیلان، و همچنین، ارسال تلگراف هایی از شهرستان ها برای پذیرش متمم قانون اساسی شد. سرانجام، با ایستادگی و مقاومت ملت و مجلس در برابر شاه، متمم قانون اساسی در تاریخ ۱۴ مهر ۱۲۸۶ به توشیح شاه رسید (نژد نجفیان، ۱۳۹۵، ۸۳-۷۹). تدوین قانون اساسی و متمم آن سبب محدود شدن منافع قدرتمندان و مستبدان شد و در تعارض با منافع و چشم انداز طبقه حاکم قرار می گرفت؛ از این رو، طبیعی بود که در مراحل گوناگون تدوین و تصویب، با کارشکنی های آنان روبه رو شود.

با وجود این، تنوع و چندگانگی منافع و انگیزه ها، از ضعف های بزرگ نهضت مشروطیت به شمار می آمد که در آرایش نیروها و نظم نوین سیاسی، بروز و ظهور می یافت؛ به عنوان نمونه، قانون اساسی مشروطیت، آمیزه ای بود از دو آموزه متعارض و جدا از یکدیگر؛ یکی آشکارا دنیایی، دموکراتیک و غربی، و دیگری، به گونه ای گریزناپذیر، دینی - مذهبی؛ و فرهنگ اقتدارطلب ایرانی بود که می کوشید به رغم همه تضادهای درونی، اسلامیت، مشروطیت، و سلطنت را با هم پیوند بزند (ملائی توانی، ۱۳۸۱، ۱۲۳-۱۲۱).

در این میان، آواره‌ترین مفهوم، واژه قانون بود که هیچ نقطه ارجاع و استقراری نداشت. اندیشمندان این دوره ایران در میانه سنت شرق و تجدد غرب در نوسان بودند. زمانی سنت و زمانی تجدد؛ برخی این، منطبق بر منافع شخصی و صنفی‌شان بود و برخی آن. نتیجه این وضعیت، فقدان اجماع در مبانی قانون و حکمرانی و آشفته‌بازار خرده‌گفتمان‌های متعارض و متضاد بود (فیرحی، ۱۳۹۹، ۳۵۱). غفلت از این امر بسیار بنیادین، به منشأ اختلافات و ابهام‌های بعدی تبدیل شد؛ تاجایی که این تعارضات، بزرگ‌ترین دستاورد مشروطه را ناکارآمد کرد، از قابلیت حل منازعه آن کاست، و خود منشأ تولید منازعه شد. طالبوف در نقد قانون اساسی مشروطه می‌نویسد: «این نظام‌نامه که آلان دست ماست، قانون اساسی نیست. فقط سندی است که ملت حق دارد توسط وکلای خود در مصالح امور خودشان، وضع قانون و مطالبه اجرای او را بکنند. حقوق ملت، تا یک درجه معین گشته، ولی حقوق دولت یا پادشاه به‌قرار سابق مبهم مانده است» (طالبوف، ۱۳۵۷، ۲۲۶). در واقع، بخشی از این تعارضات، ناشی از وضعیت جدیدی بود که منابع سنتی مشروعیّت را در تقابل با منابع مشروعیّت نوین قرار می‌داد. شاه که در آیین شهریاری ایران از موقعیت خدایگانی برخوردار بود، براساس قانون اساسی جدید، برای کسب مشروعیّت باید منافع و ارزش‌های دو چشم‌انداز دیگر، یعنی چشم‌انداز قانون‌خواهی مشروطه‌طلبان در قالب آموزه‌های نوین غربی و چشم‌انداز ارزش‌های دینی مبنی بر اجرای احکام شریعت را به رسمیت می‌شناخت. به این ترتیب، تعارض منافع میان نیروهای مختلف (شاه، روحانیون، و روشنفکران) که در تدوین قانون اساسی نقش مهمی ایفا کرده بودند، نمود عملی و عینی خود را در مجلس نشان می‌داد و روابط قدرت بین مجلس و شاه در وضعیت متناقض و متعارضی قرار گرفت؛ از رهگذر بازتعریف روابط نابرابر قدرت، کشمکش میان نیروهای قدرتمند سنتی و مشروطه‌طلبان، در قالب الگوی تعارض منافع ادامه یافت.

شکل شماره (۲). قانون اساسی مشروطه، عرصه‌ای برای تعارض منافع

منبع: یافته‌های پژوهش

۶. مجلس، گرانیگاه تعارض منافع

بر اساس قانون اساسی، مجلس، اساس و بنیاد مشروطیت به‌شمار می‌رفت و از جایگاه برجسته‌ای برخوردار بود. مجلس از قانون اساسی کمک می‌گرفت تا به‌عنوان کانون همبستگی ملی در برابر خودکامگی داخلی و فشارهای خارجی مقاومت کند. افزون‌براین، به‌عنوان یک نهاد سیاسی مرکزی می‌بایست تعادل و توازن را بین منازعات سیاسی و اجتماعی برقرار و مطالبات ملی را در مسیری مشخص و قانونی هدایت و زیاده‌روی‌های دولت و دربار را مهار و مدیریت می‌کرد (ملایی توانی، ۱۳۸۱، ۱۴)؛ اما در عمل، نه تنها نتوانست محلی برای تجمیع منافع گروه‌های مختلف باشد، بلکه خود به عرصه‌ای برای کشمکش و منازعه میان چشم‌اندازهای متعارض و درنهایت، تولید بیشتر منازعه تبدیل شد.

سرنوشت اندوه‌بار سه مجلس آغازین دوران مشروطه که هر یک به‌شکلی در میانه راه بسته شد، از این موضوع حکایت می‌کند که مجلس برای تثبیت نقش و جایگاه خود در جامعه‌ای با پیشینه

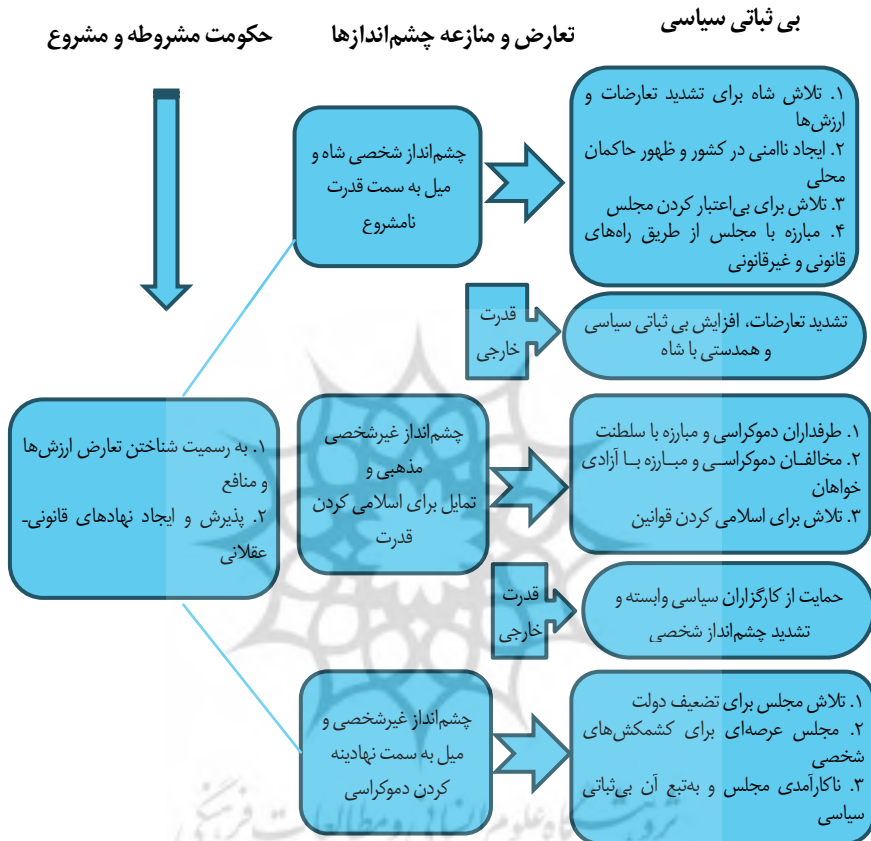
استبدادی، با تناقضات و تعارضات بنیادینی روبه‌رو بوده است که ریشه در جامعه‌شناسی تاریخی ایران داشت (براون، ۱۳۷۶، ۱۸). فریدون آدمیت، تعارض میان چشم‌اندازهای متعارض را ناشی از این امر می‌داند که در نظام مشروطه، هستی سلطنت از قانون نشئت می‌گرفت و این قانون اساسی بود که به شاه در مقام سلطنت رسمیت می‌بخشید و نه اینکه شاه، مرجع قانون باشد؛ از این رو، شاه به این درک رسیده بود که مجلس، مانعی بر سر راه دولت و به تبع آن، منافع و امتیازهای انحصاری سلطنت‌طلبان خواهد بود (آدمیت، ۱۳۵۴، ۳۴).

ملک‌زاده، استبدادخواهی در مقابل مجلس را این‌گونه توصیف می‌کند: «شاه برای از میان برداشتن مجلس و مشروطیت به تمام وسایل ممکنه متوسل می‌شد؛ در همان روزهایی که به مشروطه اظهار وفاداری و قسم یاد می‌نمود، شب‌ها در محفل خود، جمعی از مستبدین و مخالفین مشروطه را جمع می‌کرد و به هر گروه، دستوراتی می‌داد و به حکام و مأمورینی که در ولایات داشت، دستور می‌داد که آتش ناامنی و اغتشاشات را روشن‌تر کنند و به هیئت دولت دستور می‌داد، در مقابل مجلس سرسختی کنند و به مستبدین و سران اشرار، پول می‌داد تا به خرابکاری، آزار و اذیت مشروطه‌خواهان بپردازند» (ملک‌زاده، ۱۳۶۳، ج ۱، ۵۶۳). از این رهگذر، مجلس همانند دیگر نهادهای نوپنیا مشروطه به میدان منازعات قدرت‌طلبانه و کشمکش‌های جناحی، سیاسی، و صنفی در تضاد با منافع ملی و به تبع آن، بی‌ثبات سیاسی کشور بدل شد که پیامد منطقی آن، چیزی جز بحران و ناپایداری سیاسی نبود (ملایی توانی، ۱۳۸۱، ۱۵).

یحیی دولت‌آبادی، نخبگان سیاسی عصر مشروطه را به دو گروه تقسیم می‌کند: (۱) آقا و آقازاده‌ها، که گردانندگان اصلی نهادهای سیاسی بودند؛ در هر امری دخالت می‌کردند و پیگیر منافع شخصی بودند. این گروه از اینکه در راستای منافع خود با بیگانگان علیه منافع جمعی همدست شوند، هیچ ابایی نداشتند؛ (۲) دسته دوم، افراد وطن‌دوست و ضدبیگانه بودند که به هیچ منبع قدرت داخلی و خارجی‌ای متکی نبودند و اغلب، در سیاست از رقیب، عقب می‌ماندند (دولت‌آبادی، ۱۳۷۱، ۱۸۱-۱۷۷). تعدادی از سیاستگران، بی‌آنکه به مشروطه و جنبش مردم اعتقادی داشته باشند، به تعبیر کسروی، کبوتران دوبرجه بودند. نوسان‌های سیاسی این گروه بین باغشاه و بهارستان، یکی از علل عمده تضعیف مجلس و فروریختگی داخلی در آستانه استبداد صغیر بود (کسروی، ۱۳۶۳، ۱۷۰-۱۶۵). در واقع، مجلس ملی، عرصه کشمکش و زورآزمایی نیروهای متمایل به نهادهای سنتی و نیروهای طرفدار نهادهای سیاسی مدرن بود (آبراهامیان، ۱۳۹۱، ۸۱). به این ترتیب،

نهادهای سیاسی مدرن از قابلیت حل منازعه میان چشم‌اندازهای متفاوت برخوردار نبوده و به تبع آن، کارکرد دولت‌سازی را با اختلال روبه‌رو کرده‌اند.

شکل شماره (۳). تعارض میان چشم‌اندازها و بی‌ثباتی سیاسی

منبع: یافته‌های پژوهش

۷. احزاب سیاسی، بازیگران الگوی تعارض منافع

پس از پیروزی مشروطه، دو حزب دموکرات (تندرو و انقلابی) و حزب اعتدالیون (محافظه‌کاران) رسمیت بیشتری یافتند. این دو حزب (دموکرات و اعتدالیون)، به‌طور مشخص در مجلس دوم سازمان‌دهی و به رسمیت شناخته شدند (اتحادیه، ۱۳۶۱، ۲۸۳). درون احزاب، فراکسیون‌های گوناگونی فعالیت داشتند که اگرچه به ظاهر با یکدیگر اختلافی نداشتند، اما به دو گرایش انقلابی و معتدل تقسیم می‌شدند که هر یک راه‌حل خاص خود را برای بحران‌های سیاسی و اجتماعی ارائه

می‌کرد. احزاب به جای رقابت‌های پارلمانی و برخوردهای مسالمت‌آمیز و قانونی در یک فضای آزاد و همچنین، ارائه برنامه مدون برای انجام اصلاحات، بیشتر تلاش می‌کردند تا لایحه‌ای را که گروه رقیب پیشنهاد داده بود، خنثی کنند و مانع تصویب آن شوند، یا اینکه اختلافات فردی را به یک منازعه گسترده سیاسی تبدیل کنند و باعث ظهور و سقوط پی‌درپی کابینه‌ها و به تبع آن، بی‌ثباتی سیاسی شوند (آبادیان، ۱۳۸۸، ۳۸۴). همان‌گونه که تشکل حزبی به‌طور نهادینه‌شده و مؤثری وجود نداشت، عضویت در این احزاب نیز متغیر و نامتعیین بود (اتحادیه، ۱۳۷۵، ۶۷). دموکرات‌ها براساس بندهای از مرام‌نامه‌شان، مانند «انفکاک کامل قوه سیاسی از قوه روحانی» و بند دیگر «ایجاد نظام اجباری» که در تضاد با منافع روحانیون بود، مورد هجوم علما قرار گرفتند (بهار، ج ۲، ۱۳۶۳، ۱۲). دیدگاه‌های محافظه‌کاران، بیشتر مبتنی بر آداب و رسوم کهن و قدیمی بود و در نظراتشان در مورد مشروطه، بسیار محتاط بودند؛ زیرا، بر مبنای چشم‌انداز منافع و ارزش‌های این گروه، مشروطه ناقص را کافی می‌دانستند (آبادیان، ۱۳۹۰، ۲۳۵). به این ترتیب، رقابت‌های احزاب، به جای صورت‌بندی بر مبنای مصالح ملی، در قالب الگوی تعارض منافع میان طبقات سنتی و مشروطه‌خواهان ادامه یافت. احزاب و فراکسیون‌های سیاسی، هیچ هدف، برنامه، و خط‌مشی مشخص و مدونی نداشتند که به‌گونه‌ای واقعی به آن پایبند باشند، بلکه پایه و اساس شکل‌گیری آن‌ها، مبتنی بر ارزش‌ها و منافع گروهی بود که در تعارض با یکدیگر به سر می‌بردند؛ به‌گونه‌ای که به‌جای پیگیری سیاست هم‌افزایی مثبت، سیاست منازعه منفی و حذفی را در دستورکار خود قرار دادند و از این طریق، ضمن ایجاد بی‌ثباتی سیاسی در کشور، به کارکرد مجلس شورای ملی نیز آسیب می‌رساندند.

پس از اعدام شیخ فضل‌الله و ترور عبدالله بهبهانی، از رهبران برجسته مذهبی که احتمالاً به تحریک دموکرات‌ها انجام شد، رابطه دو حزب اجتماعیون عامیون و اعتدالیون به خصومت بیشتری گرایید. احزاب مخالف، محافل و مطبوعات هوادار آنان را با القاب و عناوینی تند مورد خطاب و تعرض قرار می‌دادند (اتحادیه، ۱۳۸۳، ۱۳۹-۱۳۵). بدین وسیله، به سبب تضاد و تعارضی که درون احزاب وجود داشت، در عمل در پیشبرد اهداف جمعی و ملی گرایانه، عملکرد موفق‌تری نداشتند و در بهترین حالت می‌توانستند در محدوده همان نهادهای بالادستی و در قالب چشم‌انداز ارزش‌ها و منافع درون‌شبکه‌ای خود فعالیت کنند. در نتیجه، تعارض مبانی شکل‌گیری این احزاب و در نتیجه، تعارض چشم‌اندازهای متفاوت آن‌ها، مانع پیشرفت نظام پارلمانی و تثبیت و تحکیم دموکراسی شد و در تناقضی آشکار، نقش مؤثری در بی‌ثباتی سیاسی و ناپایداری مشروطه و دستاوردهای آن ایفا کرد. مخالفان مشروطه، در دو طیف افراط و تفریط قرار داشتند. کسانی که در مقام تفریط بودند،

مستبدان خوانده می‌شدند و برای صیانت از منافع صنفی و اشرافی گذشته خود، دشمن مشروطه شده بودند؛ اما کسانی که در مقام افراط بودند، فرزند مشروطیت بودند که انقلابیون تندرو نامیده می‌شدند و گاهی به رفتارهای خشونت‌آمیز و افراطی برای رسیدن به مقاصدشان دست می‌زدند (آبادیان، ۱۳۹۰، ۲۳۵-۲۳۴). براین اساس، نحوه فعالیت حزبی، مهم‌ترین عاملی بود که زمینه‌ساز تروریسم شد و در گسترش بحران سیاسی و شکست مشروطیت مؤثر بود. در چنین شرایطی، منافع جمعی و مصلحت عمومی، امری ناشناخته و تعارض منافع و ارزش‌ها و به تبع آن، تولید خشونت، امری بدیهی بود.

به‌طورکلی، احزاب به‌رغم شروع مساعد، دوام زیادی نداشتند. فردگرایی، نفع‌پرستی، قدرت‌طلبی، عدم انسجام ساخت سیاسی، و بالاتر از همه نفوذ قدرت‌های بزرگ (روس و انگلیس) ساخت سیاسی آنان را در هم ریخت و سرانجام، یکی از عوامل حکومتی شد که اسماً مشروطه بود، ولی رسماً در خدمت دیکتاتوری به‌شمار می‌رفت (بهار، ج ۲، ۱۳۶۳، ۴). در واقع، همان آشفتگی‌ها و نابسامانی‌هایی که در مجلس مشاهده کردیم، در مورد احزاب نیز می‌بینیم. تلفیق شرایط ایران با تحولات دموکراتیک حزبی، بیشتر باعث نوعی هرج‌ومرج می‌شد (اتحادیه، ۱۳۷۵، ۶۶). در چنین شرایطی، شبح زوال و هرج‌ومرج سیاسی، یک‌بار دیگر به یکی از دغدغه‌های ملی تبدیل شده بود. به‌این ترتیب، نگاه‌ها به فراسوی پارلمان و نهادهای دموکراسی، به‌عنوان راه‌حلی بدیل برای برقراری نظم سیاسی بود. این راه‌حل بدیل، از آستین بریگاد قزاق، به‌رهبری رضاخان، بیرون آمد (قیصری و نصر، ۱۴۰۱، ۷۶). در شرایطی که استقرار مشروطه، نیازمند همکاری احزاب بود، گروه‌هایی به‌جان هم می‌افتادند و به قتل رقیب همت می‌گماشتند؛ وضعیتی که در تعارض با روح نظم دموکراتیک و در تضاد با منافع جمعی قرار می‌گرفت. نهادهایی که هدف از استقرار آن‌ها پیگیری منافع جمعی بود، به محلی برای تسویه حساب‌های شخصی تبدیل شده بودند؛ در نتیجه، سررشته امور به دست افرادی می‌افتاد که از منشور حکومت استبدادی گذشته بودند.

۸. نقش نهاد مذهب و روحانیت در تعارض میان دموکراسی و سلطنت مطلقه

نقش برجسته روحانیون، چه در متن انقلاب و چه در فراهم‌سازی زمینه‌های آن، حائز اهمیت بوده است (عقیقی بخشایشی، ۱۳۵۸، ۱۰۶). در واقع، سه جریان متفاوت در برابر دوگانه حاکمیت شاه و حاکمیت قانون شکل گرفت: (۱) جریان مخالف مشروطه و طرفدار سلطنت استبدادی؛ (۲) جریان طرفدار مشروطه و مخالف سلطنت استبدادی؛ (۳) جریان طرفدار

مشروطه مشروعه (آجدانی، ۱۳۸۳، ۴۹-۳۹). احمد کسروی، دو دسته از علل را در انگیزش علما بر ضد دولت مؤثر می‌داند؛ نخست، علل عام که به چگونگی اداره کشور و رابطه حکومت با حکومت‌شوندگان مربوط می‌شدند و دوم، علل خاصی بودند که موجب تضعیف مذهب و موقعیت اجتماعی علما می‌شدند (کسروی، ۱۳۶۳، ۳۱۱).

هنگامی که جنبش مشروطه آغاز شد، علما آن را حرکتی مخالف دولت انگاشتند و به آن پیوستند؛ ولی به تدریج که با صخره سترگ منافع شخصی در قالب تندروی و افراطی‌گری روبه‌رو شدند، از آن دل‌کنند (یزدانی، ۱۳۸۳: ۱۲۴). نائینی در تأیید این ادعا می‌نویسد: در ابتدای حرکت مشروطه، شعبه استبداد دینی تصور می‌کرد که این جنبش، یک جنبش ضد استبدادی تنها متوجه حکومت است و هنگامی که خود را در معرض ضربه آن دید، به نام حفظ دین به مشروطه حمله برد (نائینی، ۱۳۶۰، ۲۰-۱۷). در واقعیت، نقش روحانیت، پیچیده، متناقض، و نوسانی بود و همین امر، راه را برای تعبیر و تفسیرهای متضاد هموار کرد. براون، آن‌ها را مشروطه‌خواه و الگار ضدشاه می‌داند، اما ارجمند، بر این نظر است که روحانیون در آغاز، مشروطه‌خواه و ضدشاه بودند، اما در نهایت، بسیاری از آن‌ها طرفدار شاه و ضد مشروطه شدند (فوران، ۱۳۷۷، ۲۷۶).

میرزا آقاخان کرمانی درباره اهمیت و کارکرد دین می‌نویسد: دین به مثابه چاقوی دولبه است؛ گاهی درد و گاهی درمان است که امراض ملت را باید بدان دارو معالجه نمود. به نظر وی، دین در یک زمان ممکن است خوب و برای ملتی مفید و در زمان دیگر یا ملت دیگر ممکن است خود به یک درد مزمن تبدیل شود (کرمانی، ۱۳۹۵، ۱۴۸-۱۴۰). در واقع، علمای دینی مخالف با استبداد مطلقه، دو نوع واکنش متفاوت و متضاد از خود نشان دادند. علمای مشروطه‌طلب، با اعتقاد به ضرورت مبارزه با استبداد داخلی (به مثابه تضاد اصلی)، به حمایت از دموکراسی برخاستند و به این ترتیب، در دوگانه استبداد و دموکراسی، جانب دموکراسی را گرفتند (آجدانی، ۱۳۸۳، ۱۴۸)؛ اما گروه دیگری از علمای دینی، نظیر شیخ فضل‌الله نوری و بعضی از همکاران و هم‌اندیشان روحانی وی، به‌رغم برخی همانندی‌ها با مواضع سلطنت‌طلبان، به مخالفت با اندیشه آزادی مطابق فلسفه غربی دموکراسی پرداختند که از انگیزه‌ها و دلایل ایدئولوژیک ریشه می‌گرفت (آجدانی، ۱۳۸۳، ۱۶۷-۱۶۶). این دقیقاً تعارضی آشکار و مثلثی میان مجتهدان (علما)، سلطان (سلطنت‌طلبان)، و مشروطه‌خواهان است (فیرحی، ۱۳۹۹، ۷۸). هراس ایرانیان، به‌ویژه علما، از چیرگی غرب و اروپامحوری بر

کشور، موجه بود، آنچه موجه نبود، افراط‌گری دموکراسی خواهان و روی گرداندن برخی علما از جنبش و پیوستن به دربار بود. این عمل، نه تنها تأییدگر استبداد سلطنتی در تقابل با دموکراسی بود، بلکه به نهاد مذهب نیز ضربه زد.

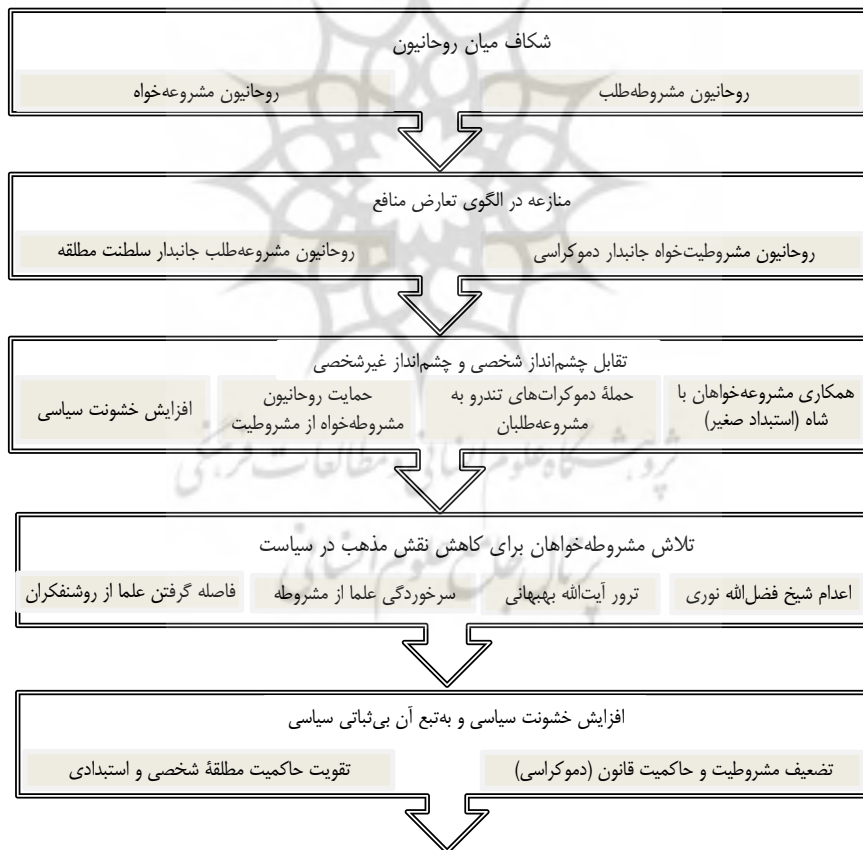
براین اساس، در مراحل ابتدایی نهضت، شعارها یکی بود، اما پس از مشروطه، مشروطه خواهان مذهبی با اندیشه‌هایی روبه‌رو بودند که منشأ غربی داشت و با بافت اندیشه‌های اسلامی سازگاری نداشت (مزنانی، ۱۳۸۹، ۲۰). پس از تأسیس مجلس، عناصر غیرروحانی، درصدد برآمدند تا قدرت علما را کم کنند، دیوان‌سالاران می‌خواستند دولتی عرفی بنا نهند، و روشنفکران در پی مشروطیت غربی بودند (یزدانی، ۱۳۸۳، ۱۲۲). در واقع، موقعیت و اقتدار علما در دوران مشروطیت، نسبت به نظام پیش از مشروطه، تضعیف شد؛ زیرا، اعتبار شرعی نظام پیشین، به روحانیت متکی بود و تفکر مذهبی بر جامعه حاکم بود، اما در حکومت مشروطه، موقعیت دین و علما دیگر چندان مستحکم به نظر نمی‌رسید و اصل شریعت در برابر اصول پارلمانی رنگ باخت.

در چنین شرایطی، شیخ فضل‌الله، موضوع «مشروطه مشروعه» را مطرح کرد. کسروی حرکت مشروعه‌خواهی را یکی از پیشامدهای بزرگ تاریخ می‌داند. تا پیش از این حرکت، مشروطیت با استبداد روبه‌رو بود، ولی از این پس با دین می‌ستیزد؛ از این رو، شاه و بدخواهانی چون امین‌السلطان، مشروعه را دستاویزی برای برهم زدن مشروطیت و بی‌قدرت کردن مجلس قرار داده بودند (کسروی، ۱۳۶۳، ۲۹۴-۲۰۴). در چنین شرایطی، از آنجاکه ماهیت سیاست بر یک رابطه آنتاگونیستی (دوست و دشمن)، به تعبیر اشمیت، قرار دارد (اشمیت، ۱۹۹۶، ۲۷-۲۵)، شیخ فضل‌الله و شاه در برابر مشروطیت، به مثابه یک دشمن مشترک، صف‌آرایی کردند و این امر از مقتضیات بدیهی دنیای سیاست است و نمی‌توان این واقعیت را نادیده گرفت که بخشی از مخالفت شیخ، هم توجیه شرعی داشت و هم همسوبا واقعیت بود. به این ترتیب، بخشی از مخالفت او با مشروطه و آزادی، در قالب الگوی تعارض منافع و ارزش‌ها قابل درک است.

مبارزه مشروطه و مشروعه، تنها تقابلی عقیدتی نبود، بلکه بازتابی سیاسی داشت و با خشونت درمی‌آمیخت. در خلال مبارزه‌ای چندساله، خون تعدادی از پیروان هر دو اندیشه ریخته شد. در این کشاکش، علما نیز مصون نبودند. میرزا مصطفی آشتیانی، به دست عمال دربار کشته شد، مشروطه خواهان شیخ فضل‌الله را به دار آویختند، ثقه الاسلام و چند روحانی مشروطه خواه در آذربایجان و گیلان جان باختند. بهبهانی توسط مجاهدین ترور

شد (یزدانی، ۱۳۸۳، ۱۳۸). اعدام شیخ فضل‌الله نوری توسط مشروطه‌خواهان، سبب شد علمایی که از مشروطه‌جانبداری کرده بودند، دچار وحشت شوند و سرخوردگی آنان به کمال برسد. حتی نائینی که رساله‌ای در دفاع از مشروطه نوشته بود، آن را از خود ندانست و مطرود شمرد (الگار، ۱۳۶۹، ۳۷۹). به این ترتیب، همکاری‌های اولیه میان علمای مشروطه‌طلب و مشروطه‌طلب در راستای حمایت از لزوم محدود کردن استبداد شخصی، دیری نپایید و در عرصه سیاست، جای خود را به منازعه این دو جریان مذهبی داد و در جورچین درگیری‌های میان دولت مطلقه شخصی و حاکمیت مردمی مبتنی بر دموکراسی، روحانیون مشروطه‌طلب از دموکراسی‌جانبداری کردند و دو جریان دیگر، یعنی روحانیون طرفدار سلطنت مطلقه و جریان مشروطه‌طلب، جانب شاه و سلطنت مطلقه را گرفتند.

شکل شماره (۴). نقش مذهب در دوگانۀ متعارض سلطنت مطلقه و حاکمیت قانون

منبع: یافته‌های پژوهش

۹. ظهور دولت اقتدارطلب و گرایش به قدرت نامشروع

نتیجه پیکارهای قدرت در دوران پس از انقلاب مشروطه، فصل تازه‌ای در تاریخ سیاسی ایران در زمینه ایجاد تمرکز در منابع قدرت و افزایش کمیت قدرت سیاسی و ابزارهای جدید برای متمرکز کردن و اعمال قدرت فراهم کرد (بشیریه، ۱۳۸۰، ۷۷). در واقع، رضاخان توانست گروه‌های سیاسی و اجتماعی مهمی را متقاعد کند که اولویت کشور، کثرت‌گرایی نیست، بلکه حفظ نظم و ثبات سیاسی اولویت دارد (قیصری و نصر، ۱۴۰۱، ۷۸). به این ترتیب، به کمک مجلس، احزاب، گروه‌ها و طبقات، و مطبوعات حامی توانست وجاهت قانونی و ملی کسب کند. در واقع، رضاخان نمی‌توانست بدون حمایت نیروهایی که همیشه منفعلانه عمل می‌کردند، حکومتی مقتدر و باثبات ایجاد کند.

رضاشاه با رسیدن به قدرت، آزادی‌های تصریح شده در قانون اساسی را زیر پا گذاشت و به سرعت بساط پلیس سیاسی را در سراسر کشور گسترش داد (امینی، ۱۳۸۲، ۸۵). هرچند نهادهای دموکراتیکی مانند مجلس و قانون اساسی همچنان پابرجا بودند، اما اصول دموکراسی به حدی تضعیف و دست‌کاری شده بود که اساس انتخابات بر تقلب بنا می‌شد و نمایندگان ترجیح می‌دادند منافع شخصی خود را با منافع شخصی رضاشاه هم‌تراز و منطبق کنند و خود را چندان به دردمر نیندازند (دانش، ۱۳۹۵، ۱۱۰). بر این اساس، گرایش به قدرت نامشروع در دولت رضاشاه، آغاز و مجلس و قانون اساسی نادیده گرفته شد و دولت‌سازی علیه دموکراسی در قالب بازی تعارض منافع شخصی شاه با منافع غیرشخصی، جورچین صحنه سیاسی ایران را شکل می‌داد و تمایل به شخصی کردن قدرت در مقابل خواسته‌های دموکراتیک جامعه قرار می‌گرفت و نوعی حکومت اقتدارگرای شخصی پدید آمد که در صدها قیضه قدرت به روش‌های غیردموکراتیک بود. این سیاست با تلاش دولت برای منفعل نگاه داشتن و محروم کردن بخش‌های مردمی از مشارکت در قدرت و فرایندهای سیاسی در پیوند است؛ به گونه‌ای که قدرت سیاسی، منافع خود را در تضاد با پایگاه‌های نهادی این بخش، مانند قانون اساسی، مجلس، احزاب، رسانه‌ها و... پیگیری می‌کرد؛ به نحوی که دیگر قادر به تنظیم و تدوین مطالبات سیاسی قانونی و اصیل خود نباشند. برآیند چنین وضعیتی، ترجیح منافع شخصی قدرتمندان بر ملاحظات میان‌مدت و بلندمدت است. به این ترتیب، ستیز و تقابل دولت با پایگاه‌های نهادی قانونی (قانون اساسی، مجلس، احزاب، مذهب) سبب به‌چالش کشیده شدن مشروعیت سیاسی رژیم شد و پاسخ رژیم سیاسی به این فرایند، گسترش دستگاه خشونت و

محروم کردن مردم از مشارکت سیاسی و تضعیف دموکراسی به نفع یک طبقه خاص بود. در واقع، با ظهور رضاشاه، نهادهای مشروطیت در فضای اختناق و خودکامگی، کارکرد سیاسی خود را از دست دادند (جعفری ندوشن و محمودآبادی، ۱۳۸۲، ۱۰۴). این قانون اساسی نبود که اختیارات سلطنت را مشخص می‌کرد، بلکه دستگاه خشونت، و در رأس آن، شاه، تعیین‌کننده و توزیع‌کننده قدرت بود و ارتش، مجری فرایند استحاله قدرت به نفع حکومت شخصی و در تعارض با دموکراسی و مشارکت‌گرایی به‌شمار می‌رفت. به این ترتیب، دولت‌سازی به جای قرار گرفتن بر پایه اصول مشروع دموکراتیک، مبتنی بر قدرت بوروکراتیک و شخصی بود و این نوع نظام سیاسی، بیش از آنکه به قانون متکی باشد، به سازمان نظامی وابسته بود (فلاح‌زاده، ۱۳۹۱، ۱۲۰)؛ از این رو، دولت جدید با نقض مبانی قانونی مشروعیت، دموکراسی خواهی را که از مهم‌ترین خواسته‌های جامعه پس از انقلاب مشروطه بود، نادیده گرفت. بار دیگر تناقض بنیادین میان اقتدار و آزادی، به چالش اصلی تبدیل شد. اگرچه رضاشاه با اتکا به ارتش، فرایند دولت‌سازی را سرعت بخشید و تاحدودی توانست گام مهمی در راستای استقرار ثبات سیاسی بردارد، اما تکیه صرف بر قدرت شخصی و دستگاه خشونت، سبب افزایش شکنندگی نظم سیاسی جدید شد و آن را از عنصر مطلوب مشروعیت تهی ساخت و در سایه فقدان نهادهای سیاسی مشروع و کارآمد، دولت‌سازی و دموکراسی در تعارض و تناقض با یکدیگر قرار گرفتند.

نتیجه‌گیری

مدعای پژوهش حاضر که مبتنی بر داده‌های برگرفته شده از صفحات تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران است، این است که میان دموکراسی و دولت‌سازی در دوران مشروطیت، رابطه منفی و متناقضی وجود داشته است که از مهم‌ترین دلایل آن، تعارض میان منافع و ارزش‌ها در قالب چشم‌اندازهای متعارض (چشم‌انداز سلطنتی، چشم‌انداز مشروطه‌خواهی، چشم‌انداز مذهبی) در سایه نبود نهادهای سیاسی کارآمد و توازن‌دهنده به این منافع و ارزش‌ها بوده است. در این پژوهش برای توصیف و تحلیل این وضعیت، از نظریه تعارض منافع موردنظر نیگل در سطح سیاسی بهره‌برداری شد؛ به این معنا که تعارض مبانی مشروعیت در تأسیس نظم سیاسی جدید در قالب چشم‌اندازهای متفاوت و متعارض، به سایر نهادهای سیاسی منتقل شد و از توانایی حل منازعه آن‌ها برای ایجاد توازن و تعدیل و تلطیف ارزش‌ها و منافع متعارض کاست. فقدان سنت‌های دموکراتیک در دوران مشروطیت، درک نادرست از مسئله قانون و آزادی،

افراطی‌گری و تندروی و قدرتمند بودن طبقه محافظه‌کار سنتی، به‌علاوه حضور و نفوذ قدرت‌های خارجی که منافعشان با منافع شخصی طبقه حاکم سازگار و هماهنگ بود، تعارض منافع را تشدید کرد و به درون‌نهادهایی که مهم‌ترین فلسفه وجودی آن‌ها، رفع این تعارضات و تناقضات بود، تسری داد و در نتیجه، نهادهای سیاسی، دچار تناقض و تعارض کارکردی شدند؛ به‌گونه‌ای که نهادهایی مانند قانون اساسی، مجلس، و احزاب، به ابزاری برای پیگیری منافع شخصی و حتی عقیدتی گروه‌ها و افراد تبدیل شده بودند یا اینکه شاه و قدرت‌های خارجی با استفاده از تهدید نظامی، به حذف این نهادهای سیاسی مبادرت می‌ورزیدند.

در این مرحله، دولت به‌مثابه جانبدار منافع طبقه خواص، از طریق دامن زدن به بی‌ثباتی سیاسی با استفاده از روش بازتولید تعارض منافع و ارزش‌ها، در پی آن بود تا نشان دهد که دموکراسی نمی‌تواند واجد راه‌حل نهایی باشد و مجلس نیز به دلیل فقدان قابلیت حل منازعات میان چشم‌اندازها، بر بی‌ثباتی سیاسی می‌افزود. زمانی که انقلاب ایران در عصر مشروطه نتوانست جلوی انحطاط ایران را بگیرد و این روند را متوقف کند، عده‌ای به این نتیجه رسیدند که دموکراسی در ذات خود، واجد راه‌حل نیست و به‌خودی‌خود نمی‌تواند زمینه‌ساز ثبات سیاسی باشد. این اندیشه که از موقعیت و مقتضیات جامعه ایرانی آن زمان برمی‌خاست، سبب شد که مسیر دموکراسی و ثبات سیاسی، جدا از یکدیگر فرض شود. در این میان، روشنفکران و نیروهای سیاسی و اجتماعی، اولویت را به امنیت در مقابل آزادی دادند و به تبع آن، خواهان برقراری نظم شدند؛ از این‌رو، ثبات سیاسی با هزینه کنار گذاشتن مردم از صحنه سیاست و حذف نهادهای دموکراتیک برقرار شد؛ ثباتی که بر پایه نظریه تعارض منافع تامس نیگل، نامشروع و شکننده بود.*

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- آبادیان، حسین (۱۳۸۵). ایران از سقوط مشروطه تا کودتای سوم اسفند. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- آبادیان، حسین (۱۳۹۰). بحران مشروطیت در ایران. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۹۱). ایران بین دو انقلاب؛ از مشروطه تا انقلاب اسلامی. تهران: نشر مرکز.
- اتحادیه، منصوره (۱۳۶۱). پیدایش و تحول احزاب سیاسی مشروطیت. تهران: نشر گستره.
- اتحادیه، منصوره (۱۳۷۵). مجلس و انتخابات از مشروطه تا پایان قاجار. تهران: نشر تاریخ ایران.
- اتحادیه، منصوره (۱۳۸۲). احزاب سیاسی دوران مشروطه. منتشرشده در کتاب: انقلاب مشروطیت. ترجمه پیمان متین. تهران: نشر تاریخ ایران.
- آجدانی، لطف‌الله (۱۳۸۳). علما و انقلاب مشروطیت ایران. تهران: نشر اختران.
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۷۸). احزاب، ثبات سیاسی و امنیت. نشریه مطالعات راهبردی، شماره ۴.
- آدمیت، فریدون (۱۳۵۴). مجلس اول و بحران آزادی. تهران: بی‌نا.
- الگار، حامد (۱۳۶۹). دین و دولت در ایران. تهران: انتشارات توس.
- امینی، داوود (۱۳۸۲). چالش‌های روحانیت با رضاشاه. تهران: نشر سپاس.
- اندیشکده برهان (۱۳۹۸). تاریخ مجالس مشروطه؛ نگاهی به فراز و فرود مجلس شورای ملی از مشروطه تا انقلاب اسلامی. تهران: نشر دیدمان.
- پناهی، محمدعادل (۱۳۸۳). درآمدی بر بی‌ثباتی سیاسی. مجله راهبرد، شماره ۳۱.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۰). موانع توسعه سیاسی در ایران. تهران: نشر گام‌نو.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۵). گذار به دموکراسی از منظر بسیج سیاسی. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۷۱.
- بدیع، برتران (۱۳۷۶). توسعه سیاسی. ترجمه احمد نقیب‌زاده. تهران: نشر قومس.
- براون، ادوارد (۱۳۷۶). انقلاب مشروطیت ایران. ترجمه مه‌ری قزوینی. تهران: انتشارات کویر.
- بروکر، پل (۱۳۸۴). رژیم‌های غیردموکراتیک. ترجمه علیرضا سمیعی اصفهانی. تهران: نشر کویر.
- بروک، لوتار و دیگران (۱۳۹۴). دولت‌های شکننده: جامعه‌شناسی جنگ و منازعه در دنیای مدرن. ترجمه احمد رشیدی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- بهار، ملک‌الشعرا (۱۳۶۳). تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- پاولویچ و دیگران (۱۳۵۷). سه مقاله درباره انقلاب مشروطه. ترجمه محمدباقر هوشیار. تهران: شرکت سهامی جیبی با همکاری امیرکبیر.
- جعفری ندوشتن، علی‌اکبر؛ زارعی محمودآبادی، حسن (۱۳۸۲). تجدیدنظرهای چندگانه در قانون اساسی مشروطه. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- حجاریان، سعید (۱۳۹۸). شاه در شطرنج زندان مسائل دموکراسی و توسعه در ایران. تهران: نگاه معاصر.
- خاکسار، عباس (۱۳۵۲). تأملی در انقلاب مشروطه ایران. تهران: نشر آگاه.
- خواج‌سروی، غلامرضا (۱۳۸۱). رقابت سیاسی و ثبات سیاسی در صدر مشروطیت. نشریه مطالعات

- معرفتی در دانشگاه اسلامی، شماره ۴.
- دولت‌آبادی، یحیی (۱۳۷۱). حیات یحیی. ج ۴. تهران: انتشارات عطار و فردوس.
- دانش، یوسف (۱۳۹۵). مبارزات دموکراتیک ایران پیش از انقلاب ۱۳۵۷. ترجمه بهروز اهدائی. تهران: انتشارات اطلاعات.
- رضوانی، محمداسماعیل (۱۳۵۲). انقلاب مشروطیت ایران. تهران: انتشارات فرانکلین.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۷۸). توسعه سیاسی و ثبات سیاسی. مجله اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره ۱۴۶-۱۴۵.
- طالبوف، عبدالرحیم (۱۳۵۷). آزادی و سیاست. تهران: انتشارات سحر.
- عبدی، توحید؛ ذوالفقاری، حسین (۱۳۹۲). رابطه اجرای صحیح قانون و ثبات سیاسی. نشریه پژوهش‌های دانش اجتماعی، شماره ۵۹.
- عصمتی، حمید؛ حسن‌زاده گرجی، فرشته (۱۳۸۹). حقوق ملت در قانون اساسی مشروطیت و جمهوری اسلامی ایران. تهران: نشر مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم (۱۳۵۸). یکصد سال مبارزه روحانیت مرفقی. قم: انتشارات نوید اسلام.
- عظیمی، فخرالدین (۱۳۷۲). بحران دموکراسی در ایران. ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی و بیژن نوذری. تهران: نشر البرز.
- فرانچسکو، رونالد ای (۱۳۹۴). آسیب‌شناسی دولت‌های نوظهور. ترجمه معاونت پژوهش و تولید علم. تهران: انتشارات دانشکده اطلاعات.
- فلاح‌زاده، حسین (۱۳۹۱). کتاب رضاخان و توسعه ایران. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- فوران، جان (۱۳۷۷). مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سال‌های پس از انقلاب اسلامی. ترجمه احمد تدین. تهران: خدمات فرهنگی رسا.
- فیرحی، داوود (۱۳۹۹). مفهوم قانون در ایران معاصر. تهران: نشر نی.
- قراگزلو، محمد (۱۳۸۷). فکر دموکراسی سیاسی. تهران: انتشارات نگاه.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۹۲). سیاست‌شناسی مبانی علم سیاست. تهران: نشر سمت.
- قیاسی، فاطمه (۱۳۹۴). از عدالت‌خانه تا مشورت‌خانه. تهران: نشر لوح فکر.
- قیصری، علی (۱۳۸۳). بحث دموکراسی در ایران. مجله ایران‌نامه، شماره ۸۴.
- قیصری، علی؛ نصر، ولی (۱۴۰۱). دموکراسی در ایران. تهران: فرهنگ جاوید.
- پای، لوسین و دیگران (۱۳۸۰). بحران‌ها و توالی‌ها در توسعه سیاسی. ترجمه غلامرضا خواجه‌سروی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- کاظمی، زهرا (۱۳۹۰). رویکرد و رویارویی محمدعلی‌شاه با مجلس اول. نشریه پیام بهارستان، شماره ۱۴.
- کرمانی، احمد مجدالاسلام (۱۳۹۷). تاریخ انحطاط مجلس: فصلی از انقلاب مشروطیت ایران. تهران: نشر آشیان.
- کرمانی، میرزا آقاخان (۱۳۹۵). صد خطابه. به اهتمام محمدجعفر محبوب. تهران: نشر چشمه.
- کریسبرگ، لوئیس؛ دایتون‌نا، بروس دبلیو (۱۳۹۷). از خشونت تا دموکراسی. ترجمه عسگر

- قهرمان پور. تهران: نشر جوینده.
- کسروی، احمد (۱۳۳۴). مشروطه، بهترین شکل حکومت و آخرین نتیجه نژاد آدمی. تهران: بی‌نا.
- کسروی، احمد (۱۳۶۳). تاریخ مشروطه ایران. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- کسروی، احمد (۱۳۷۸). تاریخ هیجده‌ساله آذربایجان. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- گروه نویسندگان (۱۳۸۲). انقلاب مشروطیت. ترجمه پیمان متین. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- مزیانی، محمدصادق (۱۳۸۹). تمایزات مشروطه‌خواهان مذهبی و جریان غرب‌گرا. قم: نشر بوستان کتاب.
- فراستخواه، مقصود (۱۳۸۰). دو قرن چالش توسعه و دموکراسی در ایران. مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۳.
- ملایی توانی، علیرضا (۱۳۸۱). مشروطه و جمهوری؛ ریشه‌های ناسامانی نظم دموکراتیک در ایران. تهران: انتشارات گستره.
- ملک‌زاده، مهدی (۱۳۶۳). تاریخ مشروطیت ایران. جلد اول. تهران: نشر علمی.
- ملک‌زاده، مهدی (۱۳۷۱). تاریخ انقلاب مشروطیت ایران. تهران: انتشارات علمی.
- میرو شنیکیف، ل. ی (۱۳۴۴). ایران در جنگ جهانی اول. ترجمه علی دخانیاتی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- نائینی، محمدحسن (۱۳۶۰). تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله. تهران: شرکت سهامی.
- نژد نجفیان، محمدامین (۱۳۹۵). پارلمان ملی؛ سمت‌گیری‌های سیاسی مجلس اول. تهران: نشر علم.
- نوذری، عزت‌الله (۱۳۸۰). تاریخ احزاب سیاسی در ایران. شیراز: نشر نوید شیراز.
- نوروزی، نورمحمد و دیگران (۱۳۸۲). چالش مشروعیت و بازسازی نظم سیاسی در خاورمیانه. تهران: مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور.
- نیگل، تامس (۱۳۹۹). جانبداری و برابری. ترجمه جواد حیدری. تهران: نشر فرهنگ نشر نو.
- هانتینگتون، ساموئل (۱۳۷۰). سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: نشر علم.
- همایون کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۷۲). دموکراسی، دیکتاتوری، مسئولیت ملت. نشریه اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۶۷.
- هیوود، اندره (۱۳۹۵). مفاهیم کلیدی در علم سیاست. ترجمه حسن سعیدکلاهی و عباس کاردان. تهران: نشر علمی و فرهنگی.
- یزدانی، سهراب (۱۳۸۳). کسروی و تاریخ مشروطه ایران. تهران: نشر نی.

Schmitt, Carl (1996). *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago press.

Stephan E. Nikolov (2022). Political Systems and Conflict Management. *Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict*, Vol, 3.

Brooker, Paul (2014). *No-Democratic Regimes: Theory, Government and Politics*. NewYork: St. Martin's Press.

- Huntington, Samuel (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Nagel, Thomas (1995). *Equality and Partiality*. Oxford University Press.
- Nagel, Thomas (1979). *The Possibility of Altruism*. Published by Princeton University Press.
- Nagel, Thomas (1987). Moral Conflict and Political Legitimacy. *Philosophy & Public Affairs*, 16(3).
- Nagel, Thomas (2002). *Concealment and Exposure and Other Essays*. Oxford University press.

